

المجہد الاُشیث (پشتو)

ترجمہ

السعي الحثيث

(مصطلح الحديث)

بسم الله الرحمن الرحيم

از :
مولانا مفتی ابویوسف محمد ولی درویش
(المتوفی ۱۹۹۹ء)
۱۴۲۰ھ

جامعۃ العلوم الاسلامیۃ

علامہ محمد یوسف بنوری ٹاؤن کراچی

جوزید

۱۴۴۴ھ

الجهد الأثيث

في ترجمة

السعي الحثيث

أبو يوسف محمد ولي درويش غفر له

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرس الموضوعات

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
	او خبر او مرفوع او موقوف	۹	سریزه
۱۹	او مقطوع په بیان کین -	۱۱	تمهید
۲۰	د حدیث مطلب د لغت او	۱۲	تقدیم
۲۰	اصطلاح په اعتبار سره -	۱۵	په اصول حدیث کین مشهور کتابونه
۲۰	د تقریر مطلب	۱۷	د علم المصطلح تعریف
۲۰	د خبر او اثر تعریف	۱۷	د علم المصطلح موضوع
۲۱	حدیث قدسی او د هغه مثال	۱۷	د علم المصطلح مقصد
۲۱	مرفوع او موقوف حدیث	۱۸	متن ، سند ، اسناد
۲۲	مقطوع حدیث	۱۸	مسند ، مسند
۲۳	فائده	۱۹	محدث ، حافظ ، حاکم
۲۳	د خبر او اثر په ښکون فرق		اول باب د حدیث او اثر

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۳۱	دستند حدیث تعریف	۲۳	در رفع قسمونہ
۳۲	شاذ حدیث او دفع حکم	۲۳	در رفع حقیقی قسمونہ
۳۲	محفوظ او منکر حدیث	۲۳	در رفع حکمی قسمونہ
۳۳	دستابع او دفع دقہوتوبیان		دویم باب د اتصال او
۳۳	د مشکہ او غوہ پہ متفاکتی فرق	۲۵	انقطاع پہ بیان کین
۳۳	د شاہد او اعتبار تعریف	۲۵	مستصل او منقطع او معلق حدیث
۳۵	د معال حدیث او علت تعریف	۲۶	د معلق حدیث حکم
	خلو د مرابجے پہ راوی د	۲۶	تنبیہ
۳۶	اعتراض پہ بیان کین -	۲۷	مرسل حدیث او دفع حکم
۳۶	پہ راوی د اعتراضات و قسوفہ	۲۸	محض حدیث
۳۶	د عدالت او تقویٰ مطلب	۲۸	د سند د انقطاع غہ
۳۷	د ضبط قسمونہ	۲۹	تدلیس خہ تہ وائی ؟
۳۷	پہ عدالت او ضبط اعتراض	۳۰	د عدلیس د حدیث پیش نڈل
۳۸	د راوی دروغ و ثیل او دفع حکم	۳۰	د تدلیس حکم او سبب
۳۸	موضوع حدیث کو م یو دے ؟	۳۰	معنعن خہ تہ وائی ؟
۳۹	موضوع حدیث حکم خہ دے ؟	۳۱	دیم باب دستند او شاذ لم پہ بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۳۶	دستور حفظہ معنی رہ ؟	۳۹	متروک حدیث ختمہ واتی ؟
۳۶	دستی الحفظ راوی حکم -	۳۹	دعتروک حدیث قسمونہ او حکم
	پنجم باب دعادیث وضعف		دقوبہ استلونه روستو دعتروک
۳۷	اوقوت پر بیان کن -	۳۹	الحديث دروایت حکم -
۳۷	صحیح لذائقہ صحیح لغیرہ	۴۰	کہ راوی پر علی فسق کن مبتلاوی
۳۸	دغریب حدیث مطلب	۴۰	مجهول حدیث او دھف قسمونہ
۳۹	غریب مطلق یا فرد نسی	۴۱	دمہام یا مجهول حدیث حکم
۳۹	دغریب نسی مثال	۴۱	دمجهول راوی قسمونہ
۳۹	دغریب نسی قسمونہ	۴۲	دعستور او مبتدع راوی روایت
۵۰	دغریب نسی نور قسمونہ	۴۲	دبدعت لغوی او شرعی مطلب
۵۱	مقبول حدیث	۴۳	دیدعت قسمونہ
۵۱	مردود او ضعیف حدیث	۴۴	مضطرب حدیث
۵۱	دعدلس حدیث تعریف	۴۴	داضطراب قسمونہ
۵۲	دعدلس قسمونہ	۴۴	دثقاتو دخالفت قسمونہ
۵۳	موسل خفی کوم یودے ؟	۴۵	محال حدیث
۵۳	دموسل خفی او عدلس پر میثکن فرق	۴۵	دراوی و ہم بہ شکک معلومین ؟

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۴۱	صحیح لذاتہ	۵۳	درمسل قسمونہ
۴۲	دصحیح لذاتہ شرطونہ	۵۳	درمسل خفی او مدلس پہ ینجکین بل فرق
۴۳	دصحیح لذاتہ مثال	۵۳	دقدیس فور قسمونہ
۴۳	دصحیح لذاتہ حکم		شپنہر باب موینہ و حدیث
۴۴	دصحیح لغیرہ مثال	۵۵	درار سیدو پہ بیان کین -
۴۵	حسن لذاتہ	۵۵	متواتر حدیث
۴۵	دحسن لذاتہ حکم	۵۶	دمتواتر حدیث شرطونہ
۴۵	دحسن لذاتہ مثال	۵۷	دمتواتر حدیث حکم
۴۶	حسن لغیرہ	۵۸	دخب واحد
۴۶	دحسن لغیرہ مثال	۵۸	دخب واحد حکم
	دصحیح "او صحیح الاسناد" پہ	۵۹	دخب واحد قسمونہ
۴۷	ینجو کین فرق -	۵۹	مشہور حدیث
	د"حسن" او "حسن الاسناد"	۵۹	مستفیض حدیث
۴۷	پہ ینجکین فرق -	۶۰	عزیز حدیث
۴۷	د"حسن صحیح" مطلب	۶۰	دعزیز حدیث مثال
۴۸	اتم باب و تحمل غلط او ادار پہ بیان کین	۶۱	او ویر باب مقبول حدیث پہ بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۷۷	د تھکم او مختلف الحديث مطلب	۷۰	د تھمل حديث طرق
۷۸	د مختلف الحديث مقال	۷۰	سماح، قرأت او اجازت
۷۹	د مختلف او مختلف مطلب	۷۰	منازلت، کتابت او اعلام
۷۹	د متفق او مفترق مطلب	۷۱	الوصية او الوجادة
۸۰	د مشابه او مهمل مطلب	۷۲	دادا، کولو صیغے او دھنے طرق
۸۱	د اسم باب و حديث د کتابونو قہونہ	۷۳	د کتابت خاص اصطلاحات
۸۲	د حديث د کتابونو طبقے	۷۴	د "قال" او "انه" حذف کول
۸۷	اولہ طبقہ درے کتابونو دی	۷۵	د "ح" استعمال اول دیو سند نہ
۸۸	دویمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۴	بل مسندہ د انتقال پہ وخت کین
۸۹	دریئمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۵	نہم باب د دورو اصطلاحات
۹۰	د خورمہ طبقہ	۷۵	پہ بیان کین -
۹۱	د خورمہ طبقہ کتابونہ	۷۵	د روایت د قبولی بنیادی شرط
۹۲	د حديث د موضوع کیدو او د	۷۵	د راوی د عدل د معلوم او طریقہ
۹۲	د راوی د دروغ ناکیدو د غم -	۷۶	د راوی د ضبط معلوم او طریقہ
۹۳	د اسم باب د تنزیع مطلب او	۷۶	د جرح و تعدیل مطلب
۹۶	د دے کتابونہ -	۷۷	د غریب الحديث مطلب

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۹۶	در روایات و طبقه بیان	۹۶	و تخریج لغوی مطلب
۹۹	و مرتب و او طبقه	۹۹	و تخریج اصطلاحی مطلب
۹۹	میکنی فرق -	۹۹	و تخریج احادیث مشهور کتابه
۱۰۱	خاتمه و محدث او طالب	۱۰۱	و رسم باب در روایات و
۱۰۱	حدیث و آداب و بیان	۱۰۱	مرتبه و او طبقه و بیان
۱۰۲	کینی -	۱۰۱	در روایات و دو و سو مرتبه
۱۰۶	و محدث آداب	۱۰۲	(فائده) و جرح و تعدیل
۱۰۹	و حدیث و طالب آداب	۱۰۲	و بعضی الفاظ و میث کینی
۱۱۴	فهرست مراجع	۱۰۳	افسری -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سریزہ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين
وعلى آله واصحابه اجمعين وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين ۔

امابعد ۔ لہ دیں وخت نہ م دا خیال وو، چہ د اصول حدیث پر موضوع
باندے پر پمبتور بہ یو مختصر شان رسالہ او یکلے شی، او دفن ضروری مباحث
پکین راجع شی د دیارہ د دے چہ پمبتانہ روتزہ ترے استفادہ او کرے شی،
او د دے فن نہ خبر شی، د افن دیں اہم فن دے، او لدینہ بے خبرہ پاتے
کیدل نہ دی پکار، ٹکے چہ د صحیح حدیث او ضعیف حدیث پیرندگلو حالہ
کیری، چہ طریقہ نے معلومہ وی، او دغہ طریقہ پر اصول حدیث کن بنو د
کیری ۔ ٹکے چہ چاتہ دا طریقہ معلومہ نوی، نوغہ د صحیح او ضعیف پر
منظکن فرق نشی کولہ ۔ او د صحیح پر جائے بہ د ضعیف حدیث نہ دلیل نیسی ۔

دمولانا محمد انور بدخشانی صاحب پر دے موضوع د "السی
الحیث فی مصطلح الحدیث" پر نوم رسالہ م پر نظر راغلہ، او د اختصار

او جامعیت پہ وجہ ہم دیرہ زہرہ تہ پر مروتہ - خیال ہم اوکرو، چہ
راشہ ہم ددے رسالے ترجمہ اوکرو، دغہ شان بہ داعاجت کہ خطا
تہ منظور وی پورو تھی، رسالہ پہ فارسی ژبہ کہن وہ۔ او ما پہ پستو
ژبہ کرہ۔

کوشش ہم کرے، چہ ژبہ تے آسانہ وی، او هر شك پرے پوئے
تھی، او فائدہ ترے واخلی۔ دفن چہ کوم اصطلاحی الفاظ دی۔ دھنم
مطلب واضحہ کرے دے، لکھ چہ اصطلاحی الفاظ ترجمہ رائے دیرہ گرانہ
نیکارہ شو۔

کہ پہ تعبیر کہن شہ غلطی راغلی وی۔ او دچا نظر پرے پر پوزی، نو
مہربانی دے اوکری صحیح دے تے کری۔ او یا دہاتہ دھنہ خبر راکری۔
خون چہ ددے رسالے تہ فائدہ واخلی، ہنوی دے ما پہ خپلو نیکو دعا کاٹو
کہن نہ ہیروی۔ اللہ تعالیٰ دے دارسالہ دمسلمانوں دپارہ فائدہ مندہ او
خا دپارہ توہنہ و آخرت او چرخی۔

انہ علی مایشہ قدیں، وبالاجابة جدیر، وصلى الله على خير خلقه محمد
والد وصبه أجمعين، وعلى من تبعهم باحسان إلى يوم الدين، آمين بارہ الطین
امیوسف محمدولی درویش غفرلہ

الاستاذ بجامعة العلوم الإسلامية علامہ بنوری
تاون کرانشی۔ ۳ ہجری الثانی ۱۴۲۵ مطابق نومبر ۱۹۹۲ء

۱۱ بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمهید ،

الحمد لله الذي له المجد والعلاء في القديم والحديث ، والصلاة والسلام على رسوله الذي علما القرآن والحديث ، وعلى آله وصحبه ومن تبعهم من الفقهاء وعلماء الحديث .

اما بعد - داختر هر چا ته معلومه ده ، چه نكه نكه په پيغمبر عليه السلام باند ايمان راوړل په الله پاك ياندې د ايمان راوړلو نه روستو دي . نكه كه طيبه " لا اله الا الله محمد الرسول الله " په دې خبره باندې دلالت كوي . هم دغه شان د قرآن كېم علم او پوهې پوهيدل د حديث د علم او پوهې د پوهيدو نه نكېن فرض دي . دا اوس كوښښ كم نصيبي ده ، چه موږ د دواړو نه لرې او بې خبره يو . يو حق و غفلت په وجه سره او بل كوښښ د عيانو صلاحياتو په دې بارو كېن د دې دواړو نه په ښه شان نه خبريدل . او بل د دې دواړو د علم د پارو چه كوښښ بنيادي خبرې دي د حق نه بې خبري ، او بيا د حديثو د اصطلاحاتو نه خو بې خبري يا نكل عامه ده . له دې وجه نه ما او غوښته ، چه يو خو بنيادي اصطلاحات په دې كتاب كېن ذكر كړم چه د حديث شريف د طالبانو د پارو د دې اصطلاحاتو پيژندل او يادول اساسي شي . او خدا پاره د آخرت توښه او كړم . يانې ذلك على الله يسير .

تقدیم

د کلمہ نہ چہ د اسلامی علوم و تدوین اوج کیدل شروع شویدی۔ د اصول حدیث فن ہم مخ پہ وړاندے وو، خو خان له یوازے مستقل علم نه وو۔ کلمہ چہ په ثلورمه صدی کینی اسلامی علوم د کمال درجے ته اور سیدل۔ اود هر علم اصطلاحات مقرر شول، نو قاضی ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خالد رامهرمزی رحمه الله چہ په ۷۳۶ کینی وفات شویده، په اصول حدیث باندے یو کتاب چہ نوم ے ”المحدثات الفاضل بین الراوی والمواخی“ اویکلو، دا په دے فن کینی اولنۍ کتاب وو، چہ مستقل پدے موضوع باندے اویکله شو۔ خود ترتیب په اعتبار سره مکمل نه وو۔ د دوری نه روستو ابو عبد الله حاکم نیشاپوری رحمه الله چہ په ۵۰۴ کینی ے وفات موندے ده، د ”معرفة علوم الحديث“ په نوم سره کتاب اویکلو۔ خود ا کتاب هم گډوډ وو اوصفانه وو۔ اونه ے د دے فن سره متعلق ټول بحث راغځه وو۔ د دوری نه روستو ابو نعیم احمد بن عبد الله اصفهانی چہ په ۴۰۴ کینی په حق رسیدے ده، د حاکم په کتاب باندے یو ”مستخرج“ اویکلو۔ خود وی هم ټول بحثونه راغځه۔ اود راتلونکو دپاره ے ډیر بحثونه پریښودل۔ او کلمه چہ د خطیب بغدادی ابوبکر احمد بن علی چہ په ۴۰۴ کینی وفات شوه ده، دور راغی، نو

دوئی د اصول حدیث پہ قانون باندے یو کتاب د "الکفایۃ" پہ نوم باندے
 اویکلو۔ او بل کتاب دے د حدیثو د روایت د آدابو پہ باره کئی "المراجع فی
 آداب الشیخ والسامع" اویکلو۔ دغه شان نوم دے شو کتابونه د حدیث د علم
 سره متعلق په مختلفو فنونو باندے اویکل۔ تردے چه د خطیب نه روستو
 راتلونکی خالق قول په دے باره کئی د خطیب د محتاج شول۔ لکه حافظ ابوبکر
 بن نقطه "وائی" کل من النصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال حل کتبه
 یعنی که شول په انصاف سره او کوری نو محدثین به ورته د خطیب د کتابونو
 محتاجه بنکاروشی۔ د دوئی نه روستو قاضی عیاض مالکی چه په ۷۵۰ کله کئی
 وفات دے، د اصول حدیث په فن باندے د "الاماع فی ضبط الروایة والسماع"
 په نوم باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو ابو حفص میاجی چه په
 ۷۸۰ کله کئی وفات دے، میدان ته راغله اود "مالایح للحدث جهله"
 په نوم دے په دے فن باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو حافظ ابو
 عمر عثمان بن الصلاح الشهرزوری چه په ۶۴۳ کله کئی وفات دے۔ اود
 د عشق په مدرسسه اشرفیه چه په دار الحدیث سره مشهوره وه، درس
 ورکوو۔ د "علوم حدیث" په نوم باندے کتاب چه په مقدمه ابن صلاح
 سره مشهور دے، اویکلو۔ حافظ ابن صلاح د علم حدیث د فنونو سره
 متعلق قول بحثونه دیر صفا مرتب کړه۔ او خوارو واره بحثونه د
 خطیب بغدادی وغیره د کتابونو نه راټول کړل، د دے وجه نه دتولو

معد ثنیو داین صلاح کتاب فی خیال شو۔ امام نوویؒ دا کتاب مختصر کرو،
 او قریب نوم سے ورلہ کیسودو۔ بلقیں ہم دا کتاب مختصر کرو، او الحسن
 الاصطلاح نوم سے ورلہ کیسودو۔ بعضے معد ثنیو دا کتاب نظم کرو، یعنی
 یہ شعرون کین سے ذکر کرو، لکہ حافظ عراقیؒ پہ "الغیہ" نوم سے کتاب کین دا
 کتاب پہ شعرون کین ذکر کریدے۔ او بعضے معد ثنیو پرے مستدرک اویکل۔
 حافظ ابن حجر عسقلانیؒ پہ ۸۵۲ھ کین وفات دے، ہم دا کتاب مختصر
 کرو، او "غنیۃ النکر" نوم سے ورلہ کیسودو، میاے پیے د "نزہۃ النظر" پہ
 نوم سرہ شرح اویکلہ۔ او محمد بن احمد بن حجرؒ (مصنف حوئے) او عبد الرزاق
 مناویؒ او محمد صادق سندى ہم پہ شرح غنیہ باندے شرحے یکلہ دی۔ پہ
 درس نظامی کین ہم دا کتاب شامل دے۔ او پہ بعضے مدرسو کین ورسوہ
 "قریب نووی" ہم پہ درس کین شامل دے۔

(ماتر من "الطیب اللغ فی علم المصطلح" از مرتضیٰ)

۱۔ دا شرح د محمد صادق سندى د حویٰ لخدوم ابوالحسن الصغیر السندی دے۔ او
 د "طیبة النظر" پہ نوم سرہ پہ حیدرآباد سندھ کین د "شاہ ولی اللہ اکیدمی"
 لہ ارجحہ چھاپ شویدے۔ ۲۔ ابوریس غزلہ،

سوال :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ؟

جواب :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ۔

(۱) "المحدث الفاضل بین الراوی والواثق" قاضی ابوالخیر الحسن بن عبد الرحمن

بن خلاد دامہرمزی المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۲) "معرفة علوم الحديث" ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیشاپوری

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۳) "الستخرج علی معرفة علوم الحديث" ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الأصبہانی

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۴) "انکفایة فی علوم الروایة" ابویکس احمد بن علی بن ثابت الخطیب

البخدادی المتوفی ۳۶۳ھ ینکے ۔

(۵) "الجامع لأخلاق الراوی وأداب السامع" داہم خطیب بخدادی ینکے ۔

یہ دس کتاب کب حدیث و روایت کو لو آداب ذکر دی، لکہ دنوم نہ

سے معلوم ہوی ۔ داکتاب پردے موضوع باندے ہے مثالہ کتاب ۔ خطیب

بخدادی د علوم حدیث پردہ عرف باندے مستقل کتاب لوی تحکم خواہانظ

ابویکر بن نقطہ وائی ۔ "کل من أنصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال علی کتبہ"

(۶) "الإلماع إلى معرفة اصول الروایة وتقیید السامع" قاضی عیاض بن موسی

یحیی المتوفی ۴۲۰ھ ینکے ۔

(۷) "مالایسع المحدث جملہ" ابو حفص عمر بن عبد المجید البیاضی المتوفی ۵۸۱ھ ینکے ۔

(۸) "علوم الحديث" ابو محمد عثمان بن عبد الرحمن الشہزوری المتوفی ۶۴۳ھ
 چہ پہ ابن الصلاح سرہ مشہور دے، یکے۔ داکتاب دہقدہ ابن صلاح
 پہ نوم سرہ مشہور او د اصول حدیث پہ کتابوں کی بہترین کتاب دے۔

(۹) "التقريب والتيسير لفرقة سنن البشير النذير" محسن الدين محمد بن شرف الدين
 النور المتوفی ۶۶۶ھ یکے۔ داکتاب پہ اصل کن دا ابن صلاح د کتاب "علوم
 الحديث" اختصار دے۔ خو بعضے حایونہ نے دین گران دی۔

(۱۰) "تدريب الراوی فی شرح تقریب النواوی" جلال الدین ابن عبد الرحمن بن ابی بکر
 السيوطی المتوفی ۸۹۹ھ یکے۔ داد تقریب نووی شرحہ دہ ۱۰۷ او د اصول
 حدیث اکثر بحثونہ نے داخل ہی دی۔

(۱۱) "نظم الدرر فی علم الأثر" زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقی
 المتوفی ۸۰۶ھ یکے۔ داکتاب د "الفیہ عراقی" پہ نوم سرہ مشہور دے
 او دا ابن صلاح "کتاب علوم الحديث" نے نظم کرے۔

(۱۲) "فتح المغیث فی شرح الفیہ الحديث" محمد بن عبد الرحمن النخاوی المتوفی
 ۹۰۲ھ یکے۔ داد عراقی د "الفیہ" شرحہ دے۔ او پہ قول شرحو کن
 دیر مکملہ شرحہ دے۔

(۱۳) "نخبة الفکر فی مصطلح علم الأثر" حافظ ابن حجر عسقلانی المتوفی ۸۵۲ھ
 یکے۔ داکتاب سرہ دے چہ دیر مختصر دے۔ بیا ہم د اصول حدیث
 پہ کتابوں کی دیر فائدہ مند کتاب شمار لے کیری۔

(۱۴) "منظومة الیقونیه" عربی محمد البیہقونی المتوفی ۸۰۰ھ کی ہے۔ مانتلم

پہ کتابوں کی دہ تولونہ زیات مختصر دے۔

(۱۵) "قواعد الحدیث" محمد جمال الدین القاسمی المتوفی ۱۳۲۲ھ کی ہے۔

دے مودو دیرو علانیہ پہ دے لڑکین دیر بنہ بنہ کتابوں کی ہے، جو پہ

دے مختصر کتاب کی دے ہذا تولو کتابوں یا دول کران دی۔

د علم المصطلح تعریف

تپوس :- علم المصطلح خہ تہ والی ؟

جواب :- علم المصطلح دے ہذا اصولو او قواعد و پیرنڈ لو تہ والی،

چہ دھلے پہ وجہ سرہ د حدیث سند او متن او پیرنڈ لے شی، چہ دا

قبول دے او دا قبول نہ دے۔

تپوس :- دے علم موضوع خہ دے، یعنی پہ دیکھن لہ کو مو خیز و

نہ بحث کیڑی۔ ؟

جواب :- دے علم موضوع د حدیث سند او متن دے، چہ دا قبول دے او دانہ۔

تپوس :- دے علم مقصد خہ دے ؟

جواب :- دے علم غرض او مقصد دا دے، چہ دھیم او ضعیف حدیث

پہ میٹکن فرق اوشی د پارہ دے چہ پہ صحیح حدیث عمل اوشی، او ضعیف

حدیث نہ خلق خان پیج کری۔

تپوس :- متن خہ تہ وائی ؟

جواب :- متن و حدیث ہفہ الفاظو تہ وائی ، کوم چہ دسند دختیدو
نہ روستو شروع کیری۔

تپوس :- سند خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہفہ راویان کوم چہ حدیث بیانوی۔

تپوس :- اسناد خہ تہ وائی ؟

جواب :- داہم ہفہ راویانو تہ وائی کوم چہ دحدیث پہ سند کین ذکر
کری۔ اوکلہ ددے راویانو یادولو تہ ہم اسناد وائی۔

تپوس :- مسند (دونون پہ زیر سرہ) خہ تہ وائی ؟

جواب :- مسند ہفہ چاتہ ویلے کیری ، شوک چہ پہ سند سور حدیث
ذکر کری۔ پہ معنی پوہیری اوکنہ۔

تپوس :- دمسند (دونون پہ زور سرہ) خہ مطلب دے ؟

جواب :- مسند پہ لغت کین ہفہ شی تہ وائی ، چہ سند ہے ذکر شوے وی۔

اوچاتہ ہے نسبت شوے وی۔ او دحدیثو پہ اصطلاح کین پہ دوو معنو

راخی۔ ازل ، ہفہ کتاب تہ ویلے کیری ، چہ دیو صحابی روایتونہ وی کین۔

دویم :- مرفوع متصل حدیث تہ ویلے کیری ، یعنی ہفہ حدیث چہ پہ

سند سور روایت شوے وی۔

ٲٲوس ۱۔ محدث ٲاٲه وٲٲه شي ؟

جواب ۲۔ محدث هغه ٲاٲه وٲٲه ٲٲري۔ ٲه د علم حديث ۲ه روايت ٲولو او
د هغه ۲ه معنيٰ خود وٲٲن ٲٲن مشغول وي۔ او د اكثر و حديٲو او د هغه
راويانو نه واقف وي۔

ٲٲوس ۲۔ حافظ ٲاٲه وٲٲه ٲٲري ؟

جواب ۲۔ بعضه علما ۲ه نيز د باند ه حافظ او محدث يو ٲه ده۔ او
د بعضه ۲ه نيز حافظ د محدث نه او ٲٲت وي۔ او د حديثو اكثر راويان ٲٲري۔

ٲٲوس ۳۔ د محدثينو ۲ه نيز د باند ه حاكم ٲاٲه وٲٲه ٲٲري ؟

جواب ۳۔ د محدثينو ۲ه اصطلاح ٲٲن حاكم هغه ٲاٲه وٲٲه ٲٲري ٲه
عام و حديٲو ۲ه متنونو او مسندونو ٲه احاطه وي يعنيٰ ياد وي ورته۔

(خلاصه تيسير مصطلح الحديث (ص ۱۲))

اول باب

د حديث ، خبر ، اثر ، مرفوع ، موقوف او مقطوع ۲ه بيان ٲٲن

ٲٲوس ۱۔ حديث ٲاٲه وٲٲه شي ؟

جواب ۱۔ حديث ۲ه لغت ٲٲن خبر وٲٲه او هر نوي شي ته وٲٲه شي۔ او د

محدثينو ۲ه اصطلاح ٲٲن هغه خبر و او كار او تقرير ته وٲٲه شي ، د كو ٲٲٲت

ٲه ٲٲٲٲٲ عليه السلام ته شو ٲه وي۔ بعضه لجازا د صحابه كرام او تابعينو

خبر و او کلاو تقریر تہ ہم حدیث وائی - میکن حدیث اولئی معنی زیاتہ مشہورہ دہ -

تپوس :- تاسو اووے چہ حدیث خبرے کار او تقریر تہ وائی - خبر او کار داخو ظاہر دی، خو تقریر شہ تہ وائی ؟

جواب :- تقریر دیتہ وائی چہ خوف دیغیر علیہ السلام پر منعکن شہ کار اوکری - یا شہ خبر اوکری - او پیغبر علیہ السلام تہے پتہ اوکلی او بیائے ہم دھتہ کار یا دھتہ خبرے نہ منع نہ کری او چپ پاتے شی - ددہ مطلب داشو چہ دا کار جائز - دے -

تپوس :- خبر شہ تہ وائی ؟

جواب :- خبر پہ لغت کن خبر و رکولو تہ وائی، او د محدثینو پہ اصطلاح کنی پہ درمی معنی کن استعمالیری -

اولہ معنی :- خبر او حدیث یو شیہ دے - یعنی دو وارو معنی دہ -

دویمہ معنی :- حدیث جھتہ تہ وائی چہ دیغیر علیہ السلام نہ ثابت وی - او او خبر جھتہ چہ دیغیر علیہ السلام نہ علاوہ دہل چانہ ثابت وی -

دریمہ معنی :- خبر عام دے، کہ دیغیر علیہ السلام نہ ثابت وی او کہ دہل

چانہ - او حدیث خاص دے پہ پیغبر علیہ السلام پورے - یعنی چہ صرف

دھتوی نہ ثابت وی -

تپوس :- اش شہ تہ وائی ؟

جواب :- اش پہ لغت کیں۔ پاتے شوی شی تہ وائی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں پہ دے کیں دودہ قولہ دی۔ (۱) یو داچہ حدیث او اثر یو نے دے۔ (۲) دویم داچہ کوم کارونہ یا خبرے چہ دھما بہ کراہواو تابیینونہ ثابت وی، ہفے تہ اش وائی۔ اوکوم چہ پیغیر علیہ السلام نہ ثابت وی، ہفے تہ حدیث وائی۔

تپوس من حدیث قدسی کوم یو دے ؟
جواب :- قدسی پہ لغت کیں ہفے شی تہ وائی چہ پاکے تہ نے نسبت شوع وی حدیث قدسی مطلب دادے چہ ہفے حدیث چہ مقدس ذات یعنی اللہ تعالیٰ تہ منسوب وی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں حدیث قدسی ہفے کوم چہ پیغیر علیہ السلام امت تہ دبیا نولو اور رسولو پہ وخت کیں اللہ تعالیٰ تہ منسوب کہے وی۔ او فرمائی وی چہ "قال اللہ تعالیٰ" اللہ تعالیٰ فرمائی یا ہفے روایت چہ مؤثر تہ در رسول اللہ ﷺ نہ رارسیدے وی او پہ ہفے کیں اللہ تعالیٰ تہ دھفے نسبت شوع وی۔

وحدیث قدسی مثال :- امام مسلمؒ پہ خیل کتاب "صحیح مسلم" کیں دحضرت ابوذر رضی اللہ عنہ پہ واسطہ در رسول اللہ ﷺ نہ روایت کو "فیما روی عن اللہ تبارک و تعالیٰ انه قال : یا عبادی انی حرمت العظم علی نفسی و حرمتہ بینکم فلا تظالموا".

تپوس :- حدیث مرفوع کوم یو دے ؟

جواب :- ہر خبرہ یا ہر کاریا تقریر چہ پیغمبر علیہ السلام تہ رسی ، او
 نہ صفوی نہ ثابت وی ، ہفے تہ حدیث مرفوعہ وائی ۔ لکہ چہ وائی چہ
 پیغمبر علیہ السلام دا خبرہ کریدہ ، یا دا کارے کریدے ، او دغہ مشان
 تقریر ہم ، او یا دا او وائی ۔ چہ قلادیک حدیث دعبدا اللہ بن عباسؓ
 نہ مرفوعہ ثابت دے ۔ یا او وائی ”رفعہ ابن عباسؓ“ یا دے نورالفاظ
 دمثال پہ طور ”رأیت رسول اللہ ﷺ یفعل کذا، او سمعت منہ کذا،
 او فعل عندہ کذا“ ۔

تیس :- حدیث موقوف خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہفہ حدیث کوم چہ تر محابہ اورسی ، او یا صرف د
 محابہ کوامو نہ روایت شوے وی ، ہفے تہ حدیث موقوف وائی ، لکہ
 ابن عباسؓ دا خبرہ اوکرہ ، او دغہ مشان تقریر ہم ۔ یا دا او وائی ،
 چہ دا حدیث دا بن عباسؓ نہ موقوف ثابت دے ، یا دا چہ ابن عباسؓ
 باندے موقوف دے ، یا دا چہ نور مثالونہ ۔

تیس :- حدیث مقطوع خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہفہ حدیث چہ تابعینو تہ اورسی ، ہفے تہ حدیث مقطوع
 وائی ۔

فائدہ :- (۱) محدثین کلمہ حدیث موقوف او مقطوع دواو
 تہ ہم اثر وائی ۔

(۲) اوکھ اثر د صحابہ کرام و خبر و اوکار و تقریر تہ وائی ۔

(۳) اوکھ اثر حدیث مرفوعہ او د صحابہ کرام و آثار و تہ وائی، لکہ امام

طحاویؒ د خپل کتاب نوم شرح معانی الآثار ایښودے دے۔ سره

د دے چه په دیکن هم مرفوعہ حدیث شته او هم د صحابہ کرام و آثار

دغه شان امام طبرانیؒ د خپل کتاب نوم ”تہذیب الآثار“ ایښه دے

سره د دے چه په دیکن مرفوعہ آثار زیات دیا ۔

تپوس :- د اثر او خبر په مینځکې فرق څه دے ؟

جواب :- خبر مرفوعہ حدیث تہ وائی، او اثر د صحابہ کرام و آثار سره

خاص دے۔ بعضے علماء اثر عام گزري، لکه وړاندے تېر شو۔ خواوله

معنی مشهور ده، چه اثر د صحابہ کرام و اقوالو، افعالو او تقریر تہ وئیلے شی۔

حدیث مرفوع او دغه قسمونه

تپوس :- حدیث مرفوع یا رفع حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب :- په دوه قسمه دے (۱) رفع حقیقی (۲) رفع حکمی

بیا صریح په درې قسمه دے ۔

د رفع حقیقی قسمونه ① رفع حقیقی په قولی حدیث کښ داوډ ۔

چه راوی او وائی، مادر رسول الله ﷺ نه اوریدی چه دا ځه ښه

فرمائیل۔ یا او وائی چه دا ځه حدیث ښه بیان کړو، یا او وائی تعال

رسول اللہ ﷺ یا عن رسول اللہ ﷺ۔

(۲) رفع حقیقی پہ فعلی حدیث کہن داسے چہ روای اووائی "رأیت رسول اللہ ﷺ فعل کذا، یا داسے اووائی "کان رسول اللہ ﷺ یفعل کذا"

(۳) رفع حقیقی پہ تقریری حدیث کہن دادہ، چہ راوی اووائی "ما فلاکے کار دپیغبر علیہ السلام پہ ممکن اوکرو نو منع ئے نکرم۔

در رفع حکمی قسمونہ (۱) رفع حکمی پہ حدیث قولی کہن داسے دہ، چہ

یوحسانی یوکار دلے اوکری چہ پہ ہفے کہن داجتہاد گبضائش اوخائے نہ گے۔

(۲) رفع حکمی پہ حدیث فعلی کہن داسے دہ، چہ اجتہاد پکنی نہ شی کیدے، یعنی

دھنہ کار پیڑ نہ گلو دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر، یا دپیغبر علیہ السلام

نہ ولید لو بغیر نہ کیڑی۔ یا راوی وائی دپیغبر علیہ السلام پہ زمانہ کہن

بہ خلق دلے کار کولو۔ حکم چہ داظاہر خبرہ دہ چہ پیغبر علیہ السلام

نہ ہر دہ نہ کار و فہ پتہ دہ۔

(۳) رفع حکمی تقریری دادہ، چہ صافی اووائی چہ سنت داسے دی،

یا اووائی چہ مونہ نہ ددے کار حکم شویدے، یا یوحسانی دیوکار کولو

تہ گناہ یا اطاعت اووائی۔ لکہ حضرت عمارؓ وائی "چاچہ شکی روژ د

اونبولہ، نف چہ یقین سرہ دھنہ د ابوالقاسم صلی اللہ علیہ وسلم

قافر مانی اوکریہ۔ او دا حکم چہ دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر

یوکار تہ گناہ یا عبادت ویل جائز نہ دی۔

دویم باب

د اتصال ، انقطاع ، ارسال او تدلیس په بیان کین

تپوس :- حدیث متصل کوم یو دے ؟

جواب :- که د سند ټول راویان په هغه ذکر وی ، او یو راوی پکښه په
منظمن پرېښودے شوی نه وی - نو دا یی قسم حدیث ته متصل وائی ، او
د راوی نه غور زید و ته اتصال وائی -

تپوس :- حدیث منقطع کوم یو دے ؟

جواب :- د کوم حدیث د سند نه چه یو یا د یو نه زیات راویان غور زید
وی او ذکر شوی نه وی هغه ته حدیث منقطع وائی . او دے غور زید نو
ته انقطاع وائی -

تپوس :- حدیث معلق کوم یو دے ؟

جواب :- که راوی د سند په اول کښه غور زید لے وی ، یو وی او که
دیو نه زیات - نو دا یی حدیث ته معلق وائی او د غور زید نو ته تعلیق وائی -
تپوس :- که د سند ټول راویان حذف شوی وی ، یعنې ذکر شوی نه
وی ، او "قال رسول الله ﷺ" او وائی ، نو دے قسم حدیث ته خبر وائی ؟
جواب :- دا یی حدیث ته هم معلق وائی ، دا یی حدیثونه د صحیح بخاری
په تراجمو (ترجمة الباب) کښه د یردی ، مکه د بخاری تعلیقات مشهور دی -

تیسویں پر د معلق حدیث حکم خرد دے، یعنی قبول دے اوکہ ؟
 جواب ہاں د معلق پر حکم کن تفصیل دے۔ کہ حدیث معلق پر دایمہ کتاب
 کن وی، چہ دھے مصنف د صحت خیال ہند ساتلے وی، لکہ صحیح بخاری۔
 نو یا بہ لکے شو چہ د حزم او معلوم صیغہ سرہ لے ذکر کوی۔ لکہ "قال فلان"
 یا "ذاکر فلان" نو دار لکے معلق حدیث بالکل قبول دے۔ لکہ چہ د حزم
 پر صیغہ سرہ ذکر کول د د غہ حدیث پر ثبوت ہا ندے دلالت کوی۔ او یا بہ
 لے راوی د ترمیض او مجہول پر صیغہ سرہ ذکر کوی۔ لکہ قیل "یقال" یا "ذکر"
 د دے قسم معلق حدیث کن د علما کو کلام دے۔ لیکن کہ چرے چہ دایمہ
 کتاب کن وی چہ دھے مصنف د صحت خیال ساتلے وی نو دینہ معلوم ہوی
 چہ د دے حدیث شد اصل شدہ۔ د دے وجہ عالمانو و شیخی۔ "تعلیقات البخاری
 صحیحہ او منفصلہ" یعنی د بخاری تعلیقات صحیحہ دی۔ او بعضے دایمہ دی
 چہ پر دھے کن تفصیل دے۔ لیکن د بخاری د تعلیقات نو علاوہ د نورچا
 تعلیقات چہ ترشو ثابت نہ وی، صحیح ورتہ نشی و بیلے۔
 تنبیہ۔ د تفصیل پر دھڑ خائے کن دے۔ چہ تعلیق لے خیل شیخ
 (استاذ) نہ نہ وی نسبت کرے، او کہ چرے خیل شیخ نہ لے نسبت
 کرے وی۔ او دھفہ استاذ نہ لے سماع (اوریدل) ہم ثابت وی او د
 قال "یا د دے پشانے پر صیغہ سرہ لے ذکر کرے وی۔ نو دایمہ حدیث نہ
 حدیث معنعن وائی۔ د دے حکم معنن راروان دے۔

پیس :- حدیث مرسل کوم بی دے ؟

جواب :- حدیث مرسل ہفہ حدیث دے۔ چہ د سند داخیر نہ تابعی
نہ روستو راوی غورزیدے وی۔ راوی کہ صحابی وی او کہ تابعی، دے
غورزید لو کہ ارسال وائی، نکہ تابعی او وائی "قال رسول الله ﷺ کذا"
اگر چہ بعض محدثین مرسل او منقطع یوشے کتری۔ خود فقہاء اود محدثین
پر نیزد مشہور دادہ، چہ د دواہرہ پر مینکین فرق دے، ہاں ! مرسل
دلخت پر اعتبار سرہ منقطع وینے کیدیشی۔

پیس :- د مرسل حکم خہ دے ؟

جواب :- د مرسل پر حکم کن خاور قولہ دی۔

(۱) د جمہور محدثین پر نیزد پکن توقف پکار دے، حکم چہ کیدے شی، چہ
ساقط راوی تابعی وی او یو تابعی دبل تابعی نہ روایت کوی۔ کہ خود ایسے م
وہا چہ پر یوسند کن تر پینوشیر و تابعینو پورے وی۔ او پر تابعینو کن
ضعیف، غیر ضعیف عادل او غیر عادل دواہرہ وی۔ دے وجہ د مرسل
پر حکم کن توقف پکار دے۔

(۲) د امام ابو حنیفہؒ او امام مالکؒ پر نیزد مطلقاً قبول دے۔ او دے
دواہرہ امامانو دلیل دادے، چہ مرسل (ارسال کو لو والا) د دیر اعتماد
او وثوق پر وجہ سرہ ارسال کوی۔ او اختلاف دثقہ پر ارسال کن دے۔
پکرے د مرسل (ارسال کوونگی) پر نیزد حدیث صحیح نہ دے، نوچرے

ہے ہم کہ رسول اللہ ﷺ نے فرمایا ہے۔

(۱) امام شافعی پہ نزد ہذا مرسل قبول دے۔ چہ دلیل طرفہ نے قاید ثابت وی۔ اگر کہ دغہ مؤید پچلہ ہم مرسل وی۔

(۲) امام احمد بن حنبلؒ نے مرسل پہ بارہ کن دوہ قولہ دی۔ یو داچہ مقبول دے۔ او دوم داچہ توقف پکن پکار دے۔ دا اختلاف پہ ہذا موت کن دے / چہ راوی دثقاہ راوی نہ ارسال کوی۔ او کہ دثقاہ او غیر ثقہ دواوی نہ ارسال کوی۔ نو بیا پکن نہ اتفاقاً توقف دے۔

تپوس ۱۔ معضل خہ تہ وائی ؟

جواب :- کہ دستہ دمیث نہ دوہ راویان یو خاے پرلہ پسے ساقط شی۔ نو دے حدیث تہ معضل وائی، او دے سقوط تہ اعضاء وائی ۔

تپوس ۲۔ کہ دستہ دمیث نہ یو یا درے راویان ساقط شی کوہی تہ خہ وائی؟ جواب :- دے تہ منقطع وائی۔ او دا انقطاع پہ خاص معنی سرہ دہ ۔

او د غیر متصل یو قسم دے۔ او منقطع پہ عامہ معنی سرہ مقسم (ہذا چہ اقسام لری) دے۔ تکہ وراہدے تیر شو۔

تپوس ۳۔ دا انقطاع نہ تہ خہ دہ ؟

جواب :- دا انقطاع نہ تہ اکثر درے خیر و نہ وی ۔

(۱) راوی چہ دچا نہ روایت کوی، دہ سرہ نے ملاقات اولیہ کاتہ ثابت نہ وی۔

(۲) د دواړو ترجمانه یوه نه وی -

(۳) چه د چانه روایت کوی، دهغه له طرفه ورته اجازت نه وی -

د دے درے وارو نینو پته د تاریخ نه کئی - ځکه چه په تاریخ کین درو یانو
پیدا کیدو او وفات کیدو او دهنوی دطالب علمي او د علم دپارو دهنوی
دسفرنو حالات بیکلی وی - دا انقطاع هر عالم پیل کئی، خو یوه بله انقطاع
ده چه هغه دیره پته وی - او محدثین هغه ته تدلیس وائی -

تدلیس پر تدلیس څه نه وائی ؟

جواب :- تدلیس پر لغت کین دپته وائی، چه خرڅونکي دڅه شی دخرڅولو
په وخت کین په هغه شی کین موجود عیب پت کړی، او اغستونکی ته دے
څرگند نه کړی - دغه شان دسینجی تیارے په معنی کین هم راځی - دتیارے په
وجه په انسان باند د څیزونو په باره کین اشتباه راځی - او د محدثینو
په اصطلاح کین تدلیس دپته وائی، چه راوی خپل استاذ پریږدی -
دهغه نوم واخلی او دهغه نه دپورته راوی نوم واخلی، او داسی الفاظ
ذکر کړی، چه په هغه کین ددے ذکر شوی راوی نه داوریدو او نه اوریدو
دواړو احتمال ویا ځکه اوراځی "عن فلان" یا "قال فلان" دالفاظ
دهغه چا په بارو کین استعمالیږی، چه دراوی ورسره ملاقات شوی وی -
یا دهغه زمانه وی - دغه شان دهغه شیخ (امتاز) په بارو کین استعمالیږی -
چه ددے راوی سماع (اوریدل دحدیث) دهغه نه ثابت وی - خو د حدیث
سے قریه نه وی اوریدلی -

پتوس: حدیث مدلسی شنگہ پڑندہ شی ؟

جواب: دے تعلق دے فن دماہرینوسرہ دے (دادہرچا کارندہ دے)

پتوس: دتدلیس حکم شہ دے ؟

جواب: دعامو علماؤ پہ نیز دیر بدکار دے، ہاں ! کہ دثقہ نہ رویت

حکوی، نوقبول دے۔

پتوس: دتدلیس ولے کیبزی ؟

جواب: کہ راوی ثقہ وی۔ نوہ تہ لیس سبب دھفہ حدیث صحیحہ کیدل

یاد دے مشہور تیا وی۔ اود غیر ثقہ دتدلیس ددغہ ^{استاذ} دد دساع پتول

وی، دیر بوہا والی پہ وجہ سرہ۔ اوکھ پہ دے وجہ سرہ وی۔ چہ دغہ

شیخ د حدیث پہ فن کین مشہور نہ وی، اوکھ شیخ مستور الحال وی، او

مستور الحال کیدل داعتراض سبب دے۔

پتوس: معنعن شہ تہ وائی ؟

جواب: معنعن ہفہ حدیث تہ وائی، کوم چہ پہ لفظ "فلان عن

فلان" روایت شوے وی۔

پتوس: معنعن تہ بہ متصل و ییلے کینی یا غیر متصل ؟

جواب: کہ دمعنعن حدیث راوی مدلس وی، نو حدیث دمنقطع پہ

حکم کین دے۔ او کہ راوی مدلس نہ وی، نو د بعضہ معنفینو پہ نیز د

علی بن المدینی او امام مسلم پہ ینکین اود عامو معدثینو پہ نیز د امام بخاری

او امام مسلمؒ پہ ینکبن ددائے رنلہ حدیث پہ حکم کن اختلاف دے۔ امام مسلمؒ وائی، چہ راوی دچانہ پہ عنعنہ سرہ روایت کوی، فو پکرے دھنہ استاذ دزعمائے وی، فوداد حدیث متصل پہ حکم کن دے، اکی کہ دد عنہ استاذ سرہ نے ملاقات ثابت نہ وی، او ابن المدینیؒ او امام بخاریؒ وائی۔ چہ صرف دیوے زعمائے کیل کافی نہ دی، بلکہ دملقات ثابتیدل ہم ضروری دی۔

داخبرہ پیژندل پکاری، چہ دمعنعن حدیث مرتبہ دھنہ حدیث نہ کہ دہ اکوم چہ پہ سماع او تحدیث (حدثنا) سرہ روایت شوے وی، ددے وچہ نہ امام بخاریؒ چہ کوم کائے معنعن حدیث ذکر کئے، ورپسے نے داسے حدیث روایت کرے، چہ پہ سماع او تحدیث سرہ روایت شوے وی، دا کے نے پورہ کرے۔

دریم باب

دحدیث مسند، شاذ، محفوظ او منکر پہ بیان کن

تیوس :- حدیث مسند خہ تہ وائی ؟

جواب :- د محدثین پہ نیند مشہورہ اصطلاح دادہ، چہ ہر مرفوع متصل حدیث تہ مسند وائی۔ بعضے محدثین مطلقا متصل تہ مسند وائی، اکی کہ مرفوع وی یا موقوف او یا منقطع، او بعضے مطلقا مرفوع تہ

مسند وائی ، اگر کہ متصل یا منقطع وی ۔ یکن معتبرہ دغہ مشورہ اصطلاحہ
تپوس :- شاذ حدیث کہ تہ وائی ؟

جواب :- شاذ پہ لغت کہن ہفہ کسی تہ وائی چہ دہ لے تہ اوٹھی ۔ او د
معدثینو پہ اصطلاح کہن شاذ ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ یوثقہ راوی تہ
شان تہ ذریات ثقہ (اوٹھ) راوی خلاف روایت اوکری ۔

تپوس :- د شاذ حدیث حکم کہ دے ؟

جواب :- کہ د شاذ حدیث راوی ثقہ تہ وی نو ہفہ حدیث سرود اوٹھا
قبول دے ۔ او پکرے راوی تہ ثقہ وی ، نو د راوی ذریات حفظ (أحفظ)
او د راویان نو ذریات توانی او د ایے دنور و جوماتو پہ وجہ سرود ایے حدیث
معتبر وی ۔ خلاصہ د اچہ کہ د شاذ حدیث راوی د حدیثونہ پہ یادونو او
ضبط کولو کہن دنور و ثقہ راویان نو ذریات وی او قوی وی ، یاد شاذ حدیث
راویان گنڑ وی ، نو د ایے حدیث تہ محفوظ وائی ، او قابل د عمل وی یعنی کہ
ضعیف د ثقہ تہ اختلاف اوکری ، او ثقہ داوٹھ تہ ، نو دیتہ شاذ وائی ۔

تپوس :- حدیث محفوظ کہ تہ وائی ؟

جواب :- نکہ مخکن تپس شو ، چہ کہ ثقہ داوٹھ مخالفت اوکری ، نو د
ثقہ روایت تہ شاذ او د اوٹھ روایت تہ محفوظ وائی ۔

تپوس :- منکر حدیث کہ تہ وائی ؟

جواب :- منکر حدیث پہ لغت کہن ہفہ شی تہ وائی ، چہ د ہفہ انکار

(یعنی رد پرے) شوے وی ۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کین هغه حدیث
 تہ وائی۔ چہ زیات ضعیف (اضعاف) راوی د (کم) ضعیف راوی تہ طاقت
 اوکری ۔ د منکر حدیث پہ مقابلہ کین معروف حدیث دے ۔ معروف هغه
 حدیث تہ وائی، چہ (کم) ضعیف و زیات ضعیف (اضعاف) راوی تہ طاقت
 اوکری، او یا ثقہ راوی د ضعیف راوی تہ اختلاف اوکری ۔ معروف حدیث
 راجح او معتبر دے ۔ او منکر حدیث مرجوح او غیر معتبر دے، معروف
 حدیث راوی قوی وی او د محفوظ حدیث د راوی تہ اقوی (زیات قوی) وی۔
 تپوس ۱۔ متابع خہ تہ وائی؟

جواب ۱۔ چہ د کوم حدیث راوی معتبر وی۔ او د غہ شان روایت یو
 بل معتبر راوی اوکری، نو دویم روایت تہ متابع (دبا پہ زیر سرہ) او
 اول تہ متابع (دبا پہ زور سرہ) وائی۔ دا خبرہ پیر منل ضروری دی
 چہ د متابع د متابع سرہ پہ قوت کین برابر کیدل او یو شان کیدل ضروری
 نہ دی۔ بلکہ کہ متابع پہ مرتبہ او قوت کین برابر نہ وی، بیا ہم د تقویت
 سبب گرخی۔ محدثین چہ کله وائی تابعہ فلان "ولہ متابع" نو د وائی مقصد
 ہم د غہ تقویت وی۔

تپوس ۲۔ متابعت پہ خوصہ دے؟

جواب ۲۔ متابعت پہ دوه قسم دے۔ (۱) یو پہ راوی کین (۲) دویم
 د غہ پہ پور تہ شیخ (استاذ) کین دے۔ اول قسم د دویم قسم پہ

نسبت زیات مکمل او غورہ دے، تکہ چہ کنزوری او ضعیف اکثر دستہ
پہ اوّل کین وی۔ اوہذہ متابعت پہ وجہ سرہ ختمیری۔

تپوس ۱۔ پہ بعضے حایونو کین متابع د "مثله" پہ لفظ سرہ ذکر کوی۔
او پہ بعضے حایونو کین د "نحوہ" پہ لفظ سرہ، نو د دوار۔ پہ منی کین شد فرق شتہ او کنہ ؟
جواب ۱۔ کہ متابع د متابع سرہ پہ لفظ او معنی دوار و کین یو شان وی،
نو د محدثینو پہ عرف او اصطلاح کین د دے د پارہ لفظ "مثله" استہالیبری
او کہ صرف پہ معنی کین ورسرہ یو شان وی، نو بیا ہے پہ "نحوہ" سرہ ذکر
کوی۔ پہ متابع کین شرط دادے، چہ د متابع راوی ہم ہذہ راوی وی، لہ
چانہ چہ اصل (متابع) روایت کرے شوے وی۔ او کہ دا ہے نہ وی
نو بیا ورتہ متابع نہ و نیلے کیری۔

تپوس ۲۔ د محدثینو پہ اصطلاح کین شاہد حقہ تہ وائی ؟
جواب ۱۔ شاہد پہ لغت کین گواہ تہ وائی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح
کین شاہد حقہ حدیث تہ وائی، چہ ہذہ د اصل روایت پہ شانے وی۔
خو د بل صحابی نہ۔ کہ پہ لفظ او معنی کین ورسرہ یو شانے وی۔ او کہ صرف
پہ معنی کین ورسرہ یو شانے وی۔ دوارہ یو شے دے۔ د محدثینو دا
کلام "لہ شواہد" ویشہد بہ فلان "ہم دغہ مطلب دے، بعضے محدثین
پہ الفاظ کین یو شان وائی تہ متابع وائی۔ او پہ معنی کین یو شان وائی
تہ شاہد وائی۔ کہ دیو صحابی نہ وی او کہ د دوو نہ۔ او کلاہ یو (مثلاً متابع)

دہل (شاهد) پہ جائے استوالوی ۔

تپوس :- اعتبار خہ تہ وائی ؟

جواب :- اعتبار پہ لغت کین دیوے غارے نہ پلے غارے تہ پورے وق

تہ وائی ۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کین دستایع او شہادہ معلومولو دیارہ

د حدیثو تام طرق اوسندونو لتولو تہ وائی ۔

تپوس :- معال خہ تہ وائی ؟

جواب :- معال پہ لغت کین علت والا او ناجورہ تہ وائی ۔ اود محدثینو

پہ اصطلاح کین ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ د ہفہ پہ سند کین خہ علت او کمزوری وی ۔

تپوس :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین خہ معنی لری ؟

جواب :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ پت او مشکل خہ دے ۔

چہ ہفہ د حدیث پہ صحت کین رکاوٹ وی ، اگرکہ پہ ظاہر د ہفہ حدیث

سند صحیحہ او پورہ وی ۔ خود اقسام علتونہ ہفہ خلق پیژندے شی چہ د

حدیث اود سند پہ بارہ کین پورہ مہارت او تجربہ لری ۔ دد لے علت

مثال نکہ مرسل حدیث موصول ذکر کری ۔ او موقوف مرفوع ذکر کری ۔

دایہ نور ہم علتونہ شتہ چہ ہفہ سیوا د حدیث دفن دماہر کس نہ بل

خوگ نہ شی پیژندے ، کلا د علت نہ دروغ ، غفلت ، بیکارہ او خراب

حافظہ اود دے پشان نور خیزوہ ہم مراد اخلی ۔

خلو و مر باب

په راوی باند ے دا اعتراض په بیان کین

تپوس ۱- د طعن (اعتراض) وچ خودی ؟

جواب ۱- د وادی، (۱) یو دروازی د عدالت سره تعلق لری .

(۲) دویمه دروازی د ضبط (پارولو) سره تعلق لری .

تپوس ۱- دروازی د عدالت څه مطلب د ے ؟

جواب ۱- عدالت هغه ملک (قوت او استعداد) ده - کومه چه راوی په

تقوی او مروت باند ے آماده کوی .

تپوس ۱- دلته کومه تقوی مواد ده ؟

جواب ۱- دلته د تقوی نه مراد له بدو کارونو ښه شریک ، فسق

او بدعت نه ځان ساتل دی . د صغیره (وړوکی) گناه په باره کین احتلا

د ے ، خو صحیح داده ، چه د صغیره نه هم پم کیدل شرط او ضروری دی .

تپوس ۱- د مروت څه معنی ده ؟

جواب ۱- کوم کارونه چه د سړیتوب نه خلاف وی . د هغه نه ځان

په ساتلو ته مروت وائی . که بعضه مباح کارونه شو ، که په بازار کین

خوراک څکالک شو ، یا په عامه لاره کین متیازو ته کیناستل شو ، یا د لاس

نور کا رونا چہہ پر ہفتے سرے سبک بیکاری کو اتول و عروت نہ خلاف دی۔
تپوس۔۔۔ درای دضبط حقہ مطلب دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط دیتہ وائی، چہ راوی کوم حدیثو نہ اوریدی وی۔ د
ہفتے نہ ہیرو لو خیال سائل، اوہر وخت نے یاد سائل، تر دے چہ
کلہ نے او غواری نو پورہ پورہ نے بیان کری۔

تپوس۔۔۔ ضبط پہ حقہ قسمہ دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط پہ دو قسمہ دے۔ یوضبط صدر چہ پہ زرہ کنی دیاد
ساتلوسہ تعلق لری، اودویم ضبط کتاب دے، چہ د کتاب د محفوظ ساتلوسہ
تعلق لری۔ تر حقہ نے ادا (بلتہ رسول) کرے نہ وی۔

تپوس۔۔۔ پہ عدالت باندے اعتراضات خودی ؟

جواب۔۔۔ پتہ دی، اول داچہ راوی دروغزن وی، دویم داچہ د
دروغ تہمت پرے بیکدے وی، دریم داچہ راوی فاسق وی۔ خلوم دا
چہ راوی بھول وی، پنجم داچہ راوی بدعتی نہ وی۔

تپوس۔۔۔ پہ ضبط باندے اعتراضات (طعن) خودی ؟

جواب۔۔۔ داہم پتہ دی۔ اول داچہ راوی مکمل غافل اوہے پرواہ وی۔
دویم داچہ دیوے غلطی ترے کینری، دریم داچہ دقتہ راویا فوہاقت
کری۔ خلوم داچہ دہم پرہے راشی او یو روایت دہل روایت سرہ یا یو سند دہل
سند سر و کھ دو کمری او پنجم داچہ سنی المقت وی، یعنی حافظہ نے کمزور او خراب وی۔

تپوس :- دراوی دروغٹن کید لوخہ مطلب دے ، یعنی صرف پہ
حدیثو کین دروغٹن وی یا پہ ہرشی کین ؟

جواب :- دراوی دروغٹن کیدل داری ، چہ پہ حدیثو کین دروغ
وائی ، یعنی داسے خبرے روایت کوی ۔ چہ پیغبر علیہ السلام نوی اکہری
دروغٹن راوی روایت تہ موضوع حدیث وائی ۔

تپوس :- دروغٹن راوی خہ حکم دے ؟
جواب :- چا چہ پہ قصد سرہ پہ حدیثو کین دروغ اووے ، او ثابت شو ۔
نویا ہول مرد ہفہ روایت نہ قبلیری ۔ اگر کہ یوخلے دروغ ویلی وی ،
او توبہ تے ویستلی وی ۔ بیا ہم دھفہ حدیث نہ قبلیری ۔ تردے چہ
بعضے عالمانو پہ حدیثو کین دروغو تہ کفر ویلی دی ، حکم چہ پہ حدیث
شریف کین راجی ”من کذب علی متعدا فلیتوا مقعدہ من النار“
چا چہ پہ ما بانڈے پہ قصد سرہ دروغ اووے ، ہفہ دھان نہ پہ
دوزخ کین خائے اونسی ۔

تپوس :- موضوع حدیث خہ تہ وائی ؟
جواب :- پہ کوم راوی چہ پہ پیغبر علیہ السلام دروغو ویلی
الزام وی ، داسے راوی روایت تہ دھد تینی پہ اصطلاح کین
موضوع حدیث وائی ۔ مطلب دا چہ یوسرے دھان نہ پہ دروغہ بانڈے
یو خبرہ جوڑ کری اویا تے پیغبر علیہ السلام تہ منسوبہ کری ۔ دیتہ موضوع وائی ۔

تیسویں :- موضوع حدیث حکم شہ دے ؟

جواب :- موضوع حدیث ذکر و رو حدیثوں میں بد قسم شمار ہے
کہیں ہی ۔ بعضے عالمان خود موضوع حدیث ہندو پہ حدیثوں کو شمار ہی نہ ،
بلکہ یوحنا نے گنری ۔

تیسویں :- متروک حدیث شہ تہ وائی ؟

جواب :- متروک پہ لغت کتب میں بیہودہ شہ تہ وائی ، او دھدھدھ
پہ اصطلاح کتب ہنہ حدیث تہ وائی ، چہ دھہ پہ راوی باندے ددروغو
وئیلو تہمت نکید لے وی ۔ او داس وایت ددے دروغشن راوی نہ علاوہ
بلچا ذکر کیے ہم نہ وی ۔ او دشرعیات دملو مو او مسانو قاعدونہ خلاف
وی ۔ او داد متروک حدیث اوّل قسم دے ۔ دمتروک حدیث دوم قسم
داد دے ، چہ راوی نے دحدیث نہ علاوہ پہ نو مو خیزونو کتب پہ دروغو
وئیلو نہکارہ وی ۔ پہ حدیثوں کتب نے دروغ وئیلو وی اوکنہ ، دمتروک
دا قسم درو مہنی قسم نہ بن کم دے ، خود متروک دوا رو تہ وئیلو کہی ۔
دحدیثی ددے کلام ” حدیثہ متروک و فلان متروک ” ہم داعطاب دے ۔
تیسویں :- کہ متروک الحدیث راوی توبہ او باسی ، ضرورت ہے
قبلیزی کہہ ؟

جواب :- ہو ، کہ توبہ او باسی ، او توبہ ویتل نے ثابت شی ،
او پہ خبر و اترو او کارونو کتب نے درینتیاؤ نے نہکارہ شی ۔ نو حدیث ہے

قبلیہ ہی، پاتے شو ہفتہ کس چہ د عادت پہ طور نہ، بلکہ ہیے چرتہ پہ ہیرہ
 دروغ اووائی اودا دروغ ئے پہ حدیث نبوی کبن نہ وی ویلی، نودا ہم گناہ
 دہ۔ خو حدیث نہ ئے موضوع یا متروک نہ ویلے کیری۔

تپویس ہ کہ یو راوی داسے وی۔ چہ پہ ہفتہ د عملی فسق الزام تکید لے وی
 او یا دا چہ غلطی او کد و کڈ کرے زیات کیری۔ نو داسے راوی روایت
 تہ خہ ویلے کیری ؟

جواب :۔ ددے دوا و قسمو راویا نو روایت تہ منکر ویلے کیری۔ او د
 منکر مطلب لکن تیر شو۔ او ہفتہ دا چہ ضعیف حدیث د قوی حدیث نہ مخالف
 وی۔ دا خبرہ پڑ ندل پکار دی چہ د قوی حدیث مخالفت ددے ذکر کرے
 شوی عیبونو پہ وجہ سرہ ہم گادے وی جے نہ چہ کوم راوی کبن داعیب نہ
 موجود وی۔ دہفتہ روایت تہ منکر ویلے کیری

تپویس ہ مبہم او مجہول حدیث خہ تہ وائی ؟

جواب :۔ کہ پہ یو راوی کبن دہفتہ خبر نہ چہ روستو ذکر کیری یو ہ
 خبر ہم موجودہ وی۔ نو داسے راوی روایت تہ مبہم او مجہول ویلے کیری۔
جہالت پہ دوہ قسم دے۔

(۱) اول دا چہ در راوی کڈر صفتونہ وی۔ نکہ قوم، کنیت، لقب، پیشہ او
 نسب۔ چہ پہ دے صفتونو کبن پہ یو وقت سرہ مشہور وی۔ او بیا ہم
 دہ خاص غرض د پارہ پہ داسے صفت ذکر کرے شی۔ چہ پہ ہفتہ

مشہور نہ وی۔ او ددے پہ وجہ جہالت راسی، شک کہ چہ دسری دگمان شی
چہ کئے داخل بل راوی دے۔

(۷) دویم داچہ روایتونہ ترے کم وی، یا ئے شاگردان کم وی او ددے
پہ وجہ سرہ پہ خلقو کین مشہور نشی، نوملے راوی تہ ہم مجہول وائی۔
(۳) دریم داچہ اختصار پہ وجہ سرہ در راوی نوم پورہ وانگی، او دنوم
پہ خائے او وائی "اخباری فلان" یا "شیخ" یا "رجل" نو پہ دے دے واپرو
مورتونو کین دے حدیث تہ مبہم وائی۔

تپوس :- د مبہم حدیث اور مجہول راوی د حدیث خہ حکم دے ؟
جواب :- قبول نہ دے، شک کہ چہ د قبول والی شرط عدالت دے، او کله
چہ در راوی نوم او ذات مبہم وی، نو دفعہ عدالت پتہ بہ شک کہ او کی ؟
تردے چہ کہ مبہم او مجہول د تعدیل پہ لفظ سرہ روایت او کری، او او وائی۔
"اخباری ثقہ" یا ددے پشائے نور الفاظ، نو صحیح خبرہ دادہ، چہ روایت
سے قبول نہ دے، شک کہ چہ یکدیشی چہ ددے راوی پہ نیز دفعہ راوی ثقہ
وی۔ او دنورو پہ نیز مجروح او مطعون وی (ثقل نہ وی) ہوں اودومرہ
خبرہ دہ۔ پہ د احادیث پچلہ در راوی د پارہ بہ جہت او دلیل وی، خود ثوری
د پارہ بہ جہت مروی۔

تپوس :- مجہول راوی پہ خوقسمہ دے ؟
جواب :- پہ دوہ قسمہ دے۔ یو داچہ د حدیث راوی نہ ذکر شوے

وی او نہ سٹے نوم اغیتے شوے وی۔ خو یو بل ثقہ کسی دے دے راوی
توثیق کرے وی۔

دویم مجہول الحال ، او ہنہ داچہ دوو کسانو دیو راوی نہ روایت کرے
وی۔ خو نہ سٹے ورلہ نوم اغیتے وی او نہ سٹے چا توثیق کرے وی۔ داوینی
قسم اگرچہ نوم نہ دے اغیتے شوے خو توثیق سٹے شویدے۔ دے دویم
قسم مستور الحال ہم وائی۔

پیس۔ مستور الحال راوی روایت قبول دے کنہ ؟
جواب۔ مستور الحال راوی حدیث پہ قبول لو کین بعضہ عالمانو اختلاف
کریدے ، خود جمہور و عالمانو پہ نیزہ قبول نہ دے۔ خصوصیم خبرہ دادہ
چہ کہ پہ مستور الحال راوی کین دے رو او اعتقاد دوارہ احتمالہ موجود
وی ، لبو بیا پکینی توقف پکار دے تردے چہ پتہ سٹے او کئی۔

پیس۔ بدعتی روایت قبول دے کنہ ؟
جواب۔ ترخو چہ بدعت مطلب او دھنے قسمونہ نہ وی پیر نہ سٹے شوی۔
جواب سٹے نہ واضحہ کیری دے وے نہ اول بدعت مطلب او قسمونہ
ذکر کوؤ ، نہ دھنے نہ روستو پہ جواب ذکر کوؤ۔

بدعت لغوی او شرعی مطلب

بدعت پہ لغت کین پیدا کونہ وائی ، او دشریعت پہ اصطلاح کین
ہر ہنہ عقیدے او کارہ و نیلے کیری ، دکوم ثبوت چہ دشریعت نہ فوی۔

او خلقو له تخانه جوړ کړے وی - که د ثواب د پاره ښه جوړ کړے وی، او
یا ښه د کناه نه د بچ کیدو په خیال - د هر بدعت د جائز کولو د پاره د عبداللہ
بن مسعود رضی اللہ عنہ د دے حدیث "ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن" نه
دیل نیول صحیح نه دی - ځکه چه مؤمن او مسلمان د ایمان او اسلام
او کتاب الله او حدیثو په رنځراکې ښه (حسن) وائی - دلایه نه چه بعض
د خپل خوا هس په وجه سره هر شی ته ښه وائی - په دے حدیث کې د "المسلمین"
لفظ د بدعت ټولے دروازے بند کړی دی - بل دا چه په "المسلمون" یکن
"الف لام" د عهد خارجي د پاره دے، او صحابه کرام رضی اللہ عنہم ترے مراد دی - او د
صحابه کیامونه علاوه د چا د تحسین (څه شی ته ښه وئیل) یحیح اعتبار نشته -
په حال د حدیث د هر بدعت د پاره ^{د جان} د سند کی خول سر اسراف انصافی ده -

د بدعت قسمونه

بدعت په دوه قسمه دے، یوه څه چه د عقیده سره تعلق لری - او بل
څه چه دخل سره تعلق لری - محلی بدعت محدثین په فسق کېن شماری
نوی دلته د بدعت نه مراد د عقیده بدعت دے، او س یانے شوه د خبره
چه د دے بدعتی روایت قبول دے او کنه؟ نو په دے پاره کېن صحیح
او اعتباری خبره داده چه که بدعتی له دایه شی نه منک وی، چه متواتر
وی - او د دین د ضروریاتو نه شمیرل کېږی - نو د دایه قسم بدعتی
روایت مردود دے، قبول نه دے - او که چر د دین د ضروریاتو نه

منکر نہ وی۔ او ضبط او تقویٰ وی پکین، او خیل بدعت تہ خوف نہ راہی او
 دخل بدعت تائید او منستہ نکوی، نوہ ہذا روایت مردود او ناقابل قبول
 نہ دے، دھیام ستہ پہ راویانو کین چہ کوم بدعتی راوی پہ نظر راسخی۔ ہذا نہ
 دے دویم قسم دے۔

پہلویس۔ مضطرب حدیث کوم حدیث تہ وائی؟

جواب۔ اضطراب پہ لذت کین داو جو دوجونو حرکت تہ وائی۔ او د
 خلل او فساد پہ معنی راسخی۔ نو مضطرب ہذا شی تہ وائی چہ خہ نقصان او
 فساد وی پکین۔ او مضطرب حدیث ہم دہ خلل او فساد نہ خالی نہ وی۔ د
 محدثینو پہ اصطلاح کین مضطرب ہذا حدیث تہ وائی چہ پہ مختلفو طرقو
 او سندونو سرہ راخے وی۔ او دیوبل سرہ دایے متعارض وی چہ تطبیق
 او چہ پکین آسانہ نہ وی۔ او بتول دیوبل سرہ چہ قوت او ضعف کین برابر
 وی۔ او یولہ پہ بل باندے ترجیم و رکول ہم آسان نہ وی۔

پہلویس۔ اضطراب پہ خوف قسم دے؟

جواب۔ اضطراب پہ دوہ قسم دے۔ یو اضطراب پہ متن کین او
 دویم اضطراب پہ سند کین۔ کلا اضطراب لہ یو راوی نہ وی، او کلا لہ
 گنہ راویانو نہ وی۔ کلا دیوشی پہ ممکن کولو کین اضطراب وی، او کلا
 پہ درستو کولو کین۔

پہلویس۔ دقتہ راویانو مخالفت چہ داعترضی سبب دے، پہ خوف قسم دے؟

جواب ۱۔ مخالفت تقریباً پہ اووہ قسم دے (۱) پہ اسناد (سند بیانولو)
 کین اختلاف (۲) پہ متن کین مخالفت (۳) حدیث پہ الفاظو کین دکی میا
 زیادتوالی مخالفت (۴) پہ ورا ندے یا پر وستو ذکر کولو کین اختلاف (۵) کہ
 یا نہایت کول (۶) بدلول (۷) دراویانو پہ نومونو کین یا د متن پہ اجزاء او تکرر
 کین غلطی کول، یا دے پہ شانے نورے غلطیاے۔ پہ دے تولو صورتونو
 کین حدیث تہ مضطرب حدیث وائی۔

تپوس ۱۔ مضطرب حدیث حکم تہ دے ؟

جواب ۱۔ کہ تعارض ختمول ممکن وی او تطبیق (جمع کول) پکین یکدیشی خو
 بنہ، کہے بیائے حکم دادے چہ توقف پکین پکار دے۔

تپوس ۲۔ کہ پہ یو راوی دوہم بہت لکیدے وی، دھہ روایت تہ تہ نوم وائی؟
 جواب ۲۔ کہ روایت تہ پہ یقین سرہ نوی کرے، اوہے دوہم پہ طریقہ
 تہ کرے وی۔ او دقراٹنو او غونٹانو تہ دوہم پتہ او لگی، او دغہ شان
 پکین نورہم دلے علتونہ موجود وی، نو ددایے راوی روایت تہ معل

وٹھ کیڑی۔

تپوس ۳۔ دراوی دوہم بہ شکہ پتہ لگی ؟

جواب ۳۔ دغہ روایت تمام طرق جمع کولو سرہ دراوی دوہم پتہ یکدیشی،
 او دا حدیث پہ فن کین دتولو تہ گران او مشکل کار دے۔ دے ویہ نہ دے
 دے صرف ہفتہ کس لگو تہ شی چہ دیں پوہہ وی، حافظہ تہ بنہ دیر وی۔

او درویدانو اوحدیشو دس تیر نه بنه خبر وی۔ تکه مخکنینی اوچت اوچت
 عالماں چه په امام دارقطنی کے سلسلہ ختمہ ده۔

تپوس :- دروید دسو حفظ (یعنی خرابہ حافظہ) کے مطلب دے ؟
 جواب :- سو حفظ دیتہ وائی، چه دروید غلطیائے د صواب (رہا)
 نہ اوسو اوہیرہ کے د حفظ (یاد سائل) نہ زیات وی، او یا ورسو برابر
 وی۔ او کہ داسے وی چه غلطی اوہیرہ قریہ کله کله واقع کیری۔ نو ددے
 اعتبار نشہ، تکه چه دداسے غلطی اوہیرہ نہ حول ہم خالی نہ وی، او
 پکرے صواب (رہا) او حفظ او اتقان کے زیات وی۔ او غلطی اوہیرہ
 کے کم وی۔ نو داسے راوی تہ سنی الحفظ (بدے حافظے والا) نہ ویلے کیری۔

تپوس :- د سنی الحفظ (بدے حافظے والا) راوی حکم تہ دے ؟
 جواب :- کہ چرے سو حفظ ہمیشہ وی۔ نو داسے راوی روایت
 معتبر نہ دے۔ او کہ کله کله وی، ہمیشہ نہ وی۔ د اختلاف (گروہ کیل)
 یا د بوداوانی پہ وجہ سرہ وی، یا پہ سترگو پروفندی، یا د کو موکتا پورن
 نہ چه کے روایت کول، ہنہ ضائع شوی وی۔ نو پہ دے صورتی نوکین
 راوی تہ مختلط وائی، اوس کہ چرے داپتہ نکیدے شی چه دادا روایتونہ
 کے د اختلاف نہ مخکن بیان کیری۔ او دادا کے د اختلاف نہ دوستوانی
 کوم روایتونہ چه کے د اختلاف نہ مخکن بیان کیری، ہنہ بہ معتبر وی۔ او
 کوم چه کے د اختلاف نہ دوستو بیان کیری، ہنہ بہ معتبر نہ وی۔ او پکرے

دایمہ فشی نکید ہے، نو بیا دھخہ دریا تو نو حکم دادے چہ توقف بہ پکن
کبری، ہاں کہ پہ دے تو اس صورت تو نو کین ددخہ روایت شواہد او متابع
موجود وی، نو د اعتبار پہ درجہ کین بہ قبول وی۔

پنجم باب

دخیز واحد دقوت او ضعف پہ اعتبار سرہ دقتو نو پہ بیا کین
تپوس۔ صحیح حدیث کوم یو دے ؟
جواب۔ ہر ہخہ حدیث چہ عادل او کامل الضبط راوی پہ متصل سند
سرہ نقل کرے وی۔ اوھر مقصدہ دشدوڈ او ملتونہ پاک وی، ہخہ تہ
صحیح حدیث وائی۔

تپوس۔ حدیث صحیح لذاتہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ صحیح حدیث پہ تعریف کین چہ کوم صفتونہ ذکر شو، کہ
دا طول پہ حدیث کین موجود وی۔ نو ہخہ تہ حدیث صحیح لذاتہ وائی۔

تپوس۔ حدیث صحیح لغیرہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ کہ حدیث صحیح لذاتہ د صفتونہ نہ خہ کہے بیا ہوندے
شی۔ یعنی ہخہ طول صفتونہ پکن پورہ موجود نہ وی، خود کنز و طروق
پہ وجہ سرہ دا نقصان پورہ کپیشی، نو پہ دے صورت کین دے حدیث
تہ صحیح لغیرہ وائی۔

پیس ۱۔ حدیث حسن لذاتہ کوم یوحیث ؟

جواب ۱۔ کہ کہے او نقصان صرف دراوی پہ طبعا کن وی، نو دیتہ حسن لذاتہ وائی۔

پیس ۲۔ حدیث حسن لغیرہ کوم یوحیث دے ؟

جواب ۲۔ ہر ہذا حدیث چہ دھنے پہ ضعیف کیدو کنی توقف وی۔ خود قرائن او دکنی طریقو پہ وجہ سرہ راجح او قابل قبول او کرش، نو دیتہ حسن لغیرہ وائی۔

حدیث غریب

پیس ۳۔ د غریب حدیث خہ معنی دے ؟

جواب ۳۔ غریب د صفت مشبہ صیغہ دے، پہ لغت کنی ہذا چاۃ وئیے شو خوک چہ یواخے وی۔ او دخیلو خیلوانونہ لرے وی۔ او د محدثین پہ اصطلاح کنی غریب ہذا حدیث تہ وائی، چہ دھنے راوی یو کسی وی۔ کہ د حدیث پہ تہلو یا بعضو طبقو کنی یو راوی وی، نو دیتہ غریب حدیث وائی، او کہ پہ بعضو طبقو کنی دیونہ زیات شو، بیا ورتہ ہم غریب وئیے کنی، نکہ چہ پدے فن کنی د اقل (کم) اعتبار وی، نکہ د عزیز حدیث د پارہ شرط دے، چہ دھنے دوہ راویان وی، کہ پہ تہلو طبقاتو کنی وی او کہ پہ بعضو طبقاتو کنی۔

پوچھیں۔ غریب مطلق یا فرد مطلق کوم یو دے ؟

جواب۔ فرد مطلق دادے، چہ غرابت پہ اصل سند کین یعنی دسند
پہ اخیر کین صحابی طرفہ وی۔ یعنی چہ دسند پہ اخیر کین راوی یورک
اوس کہ دا غرابت پہ توالو طبقو کین پاتے وی، اوکڑا یوشے وی۔

دغریب مطلق مثال | حدیث "انما الأعمال بالنیات" چہ راوی نے صرف
حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دے، محدثینو دیتہ غریب مطلق وٹیلے دے۔

پوچھیں؟۔ غریب نسبی یا فرد نسبی کوم یو دے ؟

جواب۔ غریب نسبی ہفہ حدیث تہ وائی، چہ غرابت نے دسند پہ
مینکین وی۔ یعنی ہفہ روایت چہ پہ اصل سند کین نے دیو نہ زیات راویان
روایت کری۔ او بیا ددقہ راویانو یو راوی منفرد شی۔ یعنی یو راوی نے روایت
کری۔

دغریب نسبی مثال | مالک عن الزہری عن انس "أن النبی ﷺ دخل

مكة وعلی رأسہ متغفر" پہ دے روایت کین امام مالک دزہری نے
یواحے راوی دے۔ او دے حدیث تہ محدثینو فرد نسبی وٹیلے دے۔

دفرد نسبی وچہ تسمیہ | فرد نسبی ورتہ پہ دے وچہ وائی، چہ فرد (یواحے
والے) دیو راوی پہ نسبت مرہ دے۔

د فرد نسبی قسمونہ

پوچھیں۔ فرد نسبی پہ خوقسمہ دے ؟

جواب ۱۔ یہ خلوص قسم دے۔

اول ہذا روایت چہ ثقہ راوی پکن متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "لم یروہ" ثقہ الا فلان"

دویم ہذا چہ یو خاص راوی د بل خاص راوی نہ متفرد وی۔ اگر کہ دفعہ بل راوی نہ پہ گنڑو طریق سرہ دفعہ روایت شوے وی، لکہ محدثین چہ وائی "تفرد فلان عن فلان"

دویم ہذا چہ پہ ہفتہ بہن دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان متفرد وی، لکہ محدثین وائی، "تفرد بہ اهل مكة أو الشام"

خلوص د اچہ دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان دیو بنار یا دیوے علاقہ د راویان نہ متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "تفرد بہ اهل البصرة عن اهل المدينة أو تفرد بہ اهل الشام عن اهل الحجاز"

د غریب حدیث نوں قسموںہ | محدثینو غریب حدیث بسند او متن پہ لحاظ سرہ پہ دوہ قسمہ تقسیم کیے۔

(۱) غریب متناً او سنداً :- یعنی ہذا حدیث چہ متن کے یو اے یو راوی روایت کرے وی۔

(۲) غریب سنداً نہ متناً :- ہذا حدیث چہ متن کے دیو مصابہ کر او روایت کرے وی او مصابہ کر او نہ صرف او صرف یو راوی روایت کرے وی، د غریب حدیث ددے دویم قسم پہ بارہ کین احام تو مذی وائی "غریب من هذا الوجه"

تپوس :- مقبول حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مقبول حدیث هغه ده ، چه دهغه دراوی رښتیا ویل په دروغو باندې زیاتیا وی . مقبول حدیث حکم دادے ، چه هم ترے استدلال واجب دے . او هم پرے عمل کول واجب دی .

تپوس :- مردود حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مردود حدیث هغه ده . چه دهغه دراوی دروغ ویل په رښتیا ویلو باندې زیاتیا وی . مردود حدیث حکم دادے چه نه ترے استدلال جائز دے ، او نه پرے عمل کول جائز دی .

تپوس :- ضعیف حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- ضعیف په لغت کبن دقوی ضد ته وائی . او ضعیف په دوه قسمه ده .
(۱) حسن ضعیف (۲) معنوی ضعیف . حدیث په فن کبن د معنوی ضعیف نه بحث کیږی . د محدثینو په اصطلاح کبن ضعیف حدیث هغه ده ، چه د حسن حدیث صفات پکبن موجود نه وی ، یعنی د حسن حدیث د شرطونو نه پکبن یو شرط نه وی . مکه علامه بیهقی " په خپله منظومه کبن وائی :
وکل ما عن رتبة الحسن قصر فهو الضعیف وله اقسام کثر

د مدلس بحث

تپوس :- مدلس حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مدلس حدیث هغه ده ، چه د سند نه دراوی غور زیږد ل

پتا وی پتہ ہے نہ نکلی۔ یعنی راوی دیودل سے شیخ نہ چہ دفعہ زمانہ ہے
 موتہ فی وی او ملاقات ہے ورسہ ثابت وی، دفعہ نہ یودا سے روایت
 کہی، چہ اورید لے ہے ترے نہ وی۔ خود اگمان وی چہ اورید لے یہ ہے
 وی۔ نکہ اووائی "عن فلان" او یا اووائی "قال فلان" دیتہ "تدلیس فی
 الاسناد" وائی

دق دلایس قسمونہ

تیسویں۔ تدلیس پہ خو قسمہ دے؟

جواب۔ تدلیس پہ درے قسمہ دے، اول تدلیس فی الاسناد (پہ سند
 بنی تدلیس) نکہ چہ مخکن ذکر شو، یعنی دخیلے زمانے دیودا سے راوی
 نہ روایت او کہی چہ ملاقات ہے ورسہ شوے وی سماع ہے ترینہ ثابتہ
 نہ وی، خو د سماع گمان وی۔

(۲) دویم تدلیس فی الشیوخ :- یعنی خیل استاذ پہ دا سے نفم یا کنیت یا لقب
 یا نسبت یا صفت سے ذکر کول، چہ پہ ہفتے سے مشہور نہ وی۔ تردے
 چہ پیشندہ ہم نشی۔

(۳) دریم تدلیس تسویہ :- ہفہ دا چہ خیل شیخ خود ذکر کہی، خود استاذ
 استاذ یا دفعہ نہ پورقہ راوی ذکر نہ کی، ددے و بے نہ چہ دغہ یا خسو
 ضعیف وی، او یا ورگوسہ وی کم عمر والہ وی۔

دویم صورت دادے، چہ خیل استاذ خو ہے ثقہ وی، خو پہ دا سے

لفظ سرہ روایت اوکری، چہ دلیل استاذ نہ دسماع احتمال لری، داصرہ
دخیل حدیث و تحسین دپارو کوی۔ اودا دتدلیس تسوید بدترین قسم دے۔

تپوس :- مرسل خفی کوم یو حدیث دے ؟

جواب :- مرسل خفی ہفے تہ وائی، چہ راوی دیو داسے شیخ نہ روایت
اوکری، چہ زمانہ تے یوہ وی، خود ملاقات تے ورسرہ پتہ نہ لگی، او
روایت پہ داسے لفظ سرہ اوکری، چہ دسماع کماں پوے کیہی۔

تپوس :- دمدلس او مرسل خفی پہ میٹککن خہ فرق دے ؟

جواب :- مدلس ہفہ حدیث تہ وائی، چہ راوی تے دداسے شیخ نہ
روایت کری، چہ ملاقات خورے ورسرہ ثابت وی، خورہ حدیث تے
تسے نہ وی اوریدے۔ او مرسل خفی صفہ حدیث تہ وائی، چہ راوی
تے دداسے شیخ نہ روایت کری، چہ زمانہ تے یوہ وی، خورہ ملاقات
تے ورسرہ ثابت نہ وی۔ مقدمہ اعلام السنن ص ۱۷ طبع قدیم

دمرسل قسمونہ

تپوس :- مرسل پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- مرسل پہ دوہ قسمہ دے،

(۱) مرسل جلی :- ہفہ ماچہ دراوی غور زیدل دسند نہ ظاہر وی۔

(۲) مرسل خفی :- ہفہ ماچہ دراوی غور زیدل دسند نہ بشکارہ نہ وی۔

بلکہ پتہ وی۔ او راوی تے پہ داسے رنٹ روایت کری، چہ دمروی ہفہ

(۱) چاند چہ روایت کوی (سروے معاشرت (دیوے زمانے کیدل) ثابتی۔
 خود ملاقات کے ورسرہ پتہ نہ کی، کوم محدثین چہ مرسل پہ مدلس کبن
 شاملوی، ہنویا مدلس دا تعریف کیے۔ چہ مدلس ہفہ حدیث نہ وائی۔
 چہ دراوی غور زبیل دسند نہ بنکارہ نہ وی پت وی بقدرت اللہم منہ طبع جید

مدلس او مرسل خفی پہ میٹکبن یوبل فرق

ارسال خفی کو او واو او مدلس دواہ دیو دا سے شیخ نہ روایت کوی،
 چہ سماع کے ترے ثابتہ نوی۔ خو پہ دا سے لفظ سروے ذکر کری، چہ دسماع
 احتمال وی پکبن، کلا دا سے ہم اوشی چہ مدلس نور حدیث نہ ددغہ شیخ
 نہ اوریدی وی خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے، لیکن ارسال خفی
 کو او واو ددغہ شیخ نہ ہیٹ نوی اوریدی، نہ کے ترینہ دا روایت اوریدے
 وی او نہ نہ دینہ علاوہ نور روایتونہ، بلکہ صرف ملاقات کے ورسرہ
 ثابت وی یا معاشرت۔ تیسیر مصطلح الحدیث ص ۹۷

د تدلیس نور قسمونہ پہ بل طرن

(۱) تدلیس فی الاسناد دادے چہ راوی دیو دا سے شیخ نہ روایت اوکری
 چہ سماع کے ترے ثابتہ وی، خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے،
 او نہ کے دسماع صراحت کہے وی۔

(۲) تدلیس تسویہ، دا سے چہ راوی دخیل شیخ نہ روایت اوکری۔ او
 دوو ثقتہ راویانو پہ میٹکبن چہ کوم راوی ضعیف وی، ہفہ ذکر نہ کری۔

یعنی شیخ نے ثقہ وی اور ضعیف راوی نہ نے روایت کرے وی، اور ہذا
ضعیف راوی دہل ثقہ راوی نہ روایت کرے وی، حدیثیں ہذا ضعیف
راوی دمیثہ اور یاسی اور ذکرے نکری، دپارہ ددے چہ خولے نے پہ
حدیث د ضعیف کیدو گمان اور نکری۔

(۳) تدریس فی الشیوخ ۱۔ ہذا دادے چہ راوی دواسے شیخ نہ روایت
اور کری، چہ نہ ہذا نہ نے سماع ثابتہ وی۔ خوخیل شیخ پہ داسے نوم یا
کنیت یا لقب اور یا صفت سرہ ذکر کری چہ پیش مذمتی۔ تیسرے للمصلح ۸۱ تا ۸۹

شپنم باب

مونہ تہ د حدیث در رسید لو د قسمونو پہ بیان کن

پیس ۱۔ مونہ تہ در رسید لو پہ لحاظ سرہ د حدیثو خوقسمونہ دی؟
جواب ۱۔ پہ دوہ قسمہ دی۔

- (۱) متواتر حدیث چہ پہ دیوہ طرقو سرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔
- (۲) خبر واحد ۱۔ چہ پہ یو خوطر قوسرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔

حدیث متواتر

پیس ۲۔ حدیث متواتر کوم یو دے؟

جواب ۱۔ متواتر د اسم فاعل صیغہ دہ د تواتر نہ، اور تواتر پہ لغت
کبریٰ پرلہ پسے تہ وائی۔ نکہ ویلے شی۔ تواتر المطرأی تتابع نزولہ یعنی
باران پرلہ پسے اووریدو۔ اور حدیثونو پہ اصطلاح کبریٰ متواتر ہذا

حدیث تہ والی چہ دومرہ گنڑو خلق روایت کرے وی، چہ پہ دروغو باندے
دھنوی جمع کیدل محال وی۔ یعنی متواتر ہفہ حدیث یا ہفہ خبر تہ والی، چہ پہ
ہر طبقہ کینے دومرہ دین خلق روایت کری، چہ دھنوی پہ دروغو باندے
اتفاق محال کتیلے کیری۔

دحدیث متواتر شرطونہ

پتیس پہ۔ دحدیث دمتواتر کیدو شرطونہ خودی ؟

جواب پہ۔ دحدیث متواتر پہ تعریف کین دغور کو لونہ دا معلومیری
چہ تر شو پہ یو حدیث کین شلور شرطونہ موی موند لی شوی نوگت تر ہفہ ہفہ
”حدیث تہ متواتر غشی وٹیلے کیدے۔“

(۱) اول شرط دادے چہ روایت کوئی کی گنڑ کسان وی۔ دکم نہ کم کسانو
پہ تعداد کین اختلاف دے۔ لیکن دہیفے محدثینو پہ نیز دکم نہ کم لس کسان دی۔
(۲) دویم شرط دادے، چہ دراویانو داکثرت او دیر والے دستہ پہ تولی
طبقت کین موجود وی۔

(۳) دریم شرط دادے، چہ دومرہ گنڑ وی، چہ پہ دروغو باندے تہ اتفاق
عام تہ محال وی۔

(۴) شلورم شرط دادے چہ دغہ حدیث یا خبر دلسوس شتی پیر بارہ کین وی، لکہ
چہ وٹیلے کیری ”سمما اودرأینا اولمنا“ یاد دے پشلے نور۔ او کہ چرے
پہ یو عقلی اس باندے دلالت کری، لکہ حدوٹ عالم، نوہد حدیث او خبر تہ متواتر وی۔

د حدیث متواتر حکم

تیسری۔ حدیث متواتر حکم دے دے ؟

جواب۔ حدیث متواتر حکم دادے، چه په هغه سره مکمل یقین پیدا کیږي

او مخاطب ته په حقایق باندې مجبوره کیږي۔ که څنگه چه یو څه سره په خپلو

سترگو او دیني، او په هغه کین ورس ته هیڅ شک نوي، دغه شان متواتر حدیث

یا خبر چه په کوم شی دلالت کوي، په هغه کین څه شک نه وي، د متواتر قول

قسمونه قبول او معتبر دي، او د هغه درواړو حالات له ټولو ته حاجت نوي۔

فائدہ دا خبره پيژندل پکار دي، چه د یقین پیدا کیدلو دوه معنی دي،

اول دا چه د بل طرف احتمال بانکل نه وي، نه د دلیل په وجه سره او نه

د عقل۔ دویم دا چه د بل طرف احتمال د دلیل په وجه سره ختم شي، خو

عقلی احتمال باقی وي۔

حدیث مشهور هم د یقین د پیدا کولو فائده ورکوي، یعنی یقین پرې

پیدا کیږي، خو په دویمه معنی سره چه د بل طرف عقلی احتمال موجود وي۔

د متواتر قسمونه

تیسری۔ متواتر حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب۔ په دوه قسمه دے (۱) متواتر د لفظ په اعتبار سره (۲) متواتر

د معنی په اعتبار سره۔ متواتر د لفظ په اعتبار سره هغه حدیث ته وائی،

چه لفظ او معنی دواړه د متواتر مسجع ته رسیدلي وي۔ که حدیث

”من کذب علی متعمداً فلیتبوأ مقعده من النار“ چہ اویاؤ خولوشا
 صحابہ کرام روایت کریدے۔ او متواتر د معنی پہ اعتبار سرہ ہفتہ حدیث
 تہ وائی، چہ صرف معنی او مطلب تہ دتواتر مرتبہ تہ رسیدی وی۔ نکہ
 ددعا دپارہ داسونہ اوچتول (رفع الیدین) تقریباً سل حدیثونہ دپیغیر علیہ السلام
 نہ روایت شوی، اوپہ ہریو کینی ددعا دپارہ داسونہ اوچتول و ذکر دے۔
 سرہ ددے چہ ہریو حدیث د مختلفہ واقعہ پہ بارہ کینی دے، او یواحے دتواتر
 حد تہ نہ رسی، خو پہ ہریو کینی ددعا پہ وخت کینی داسونہ اوچتول و ذکر
 دے۔ او دتواتر حد تہ رسیدے دے۔ تدییب الراوی (۱۸۰/۲) تیسیر المصطلح من

خبر واحد

تپوس ۱۔ خبر واحد کوم یو دے ؟
 جواب ۱۔ خبر واحد ہفتہ حدیث یا خبر تہ و نیلے کینی، چہ روایت کوئی نکہ
 تہ یو وی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کینی خبر واحد ہفتہ حدیث تہ وائی
 چہ دمتواتر حدیث شرطونہ پکینی جمہ نہ وی، کہ یوکس روایت کرے وی۔
 او کہ دیروایو تہ دے۔

د خبر واحد حکم

تپوس ۱۔ د خبر واحد حکم دے ؟
 جواب ۱۔ د خبر واحد نہ علم نظری او استدلالی ثابتینی، یعنی خبر واحد
 ہم دیقین فائدہ ورسکوی، خو ہلہ چہ د حدیث پہ قولو طرقو کینی غور و فکر

اوشی اود اثابتہ شی، چہ پہ سند او عتن کین ے دھیٹ قسمہ قسم او عیب نشہ۔

دخبر واحد قسمونہ

پتوس ۱۔ خبر واحد پہ خوقسمہ دے ؟

جواب ۱۔ خبر واحد در او یا نود تعداد پہ اعتبار سے پہ درے قسمہ

دے۔ (۱) مشہور (۲) عزیز (۳) غریب

پتوس ۱۔ حدیث مشہور شہ مطلب دے ؟

جواب ۱۔ مشہور پہ لغت کین معلوم او ظاہر تہ وائی، لہ دے وچ نہ

ہر شہ چہ مکمل ظاہر شی، ہنہ تہ مشہور وئیے کیری۔ او د حدیثونہ پہ اصطلاح

کین ہنہ حدیث تہ وائی چہ روایت کوئی کے درے یا در یونہ زیات وی۔ او

دقواتر مرتبہ تہ نہ وی رسید لے۔ تکہ دا حدیث "ان ادلہ لا یقبض العلم

التراعا ینتزعہ" الدیث

پتوس ۱۔ مشہور عرفی کوم حدیث تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مشہور عرفی ہنہ دے چہ پہ خلقون کین مشہور شی۔ او د

اصطلاحی مشہور شرطونہ پکین موجود نہ وی۔ کہ پہ یو سند سے وی

او کہ پہ یر و سرہ۔ او یا کے دسر سند نہ وی۔ مشہور عرفی کلمہ صحیح

وی او کلمہ غلط۔

پتوس ۱۔ مستفیض حدیث کوم یو تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مستفیض داسم فاعل صیغہ دہ دباب استفعال نہ، او د

”فاض یفیض“ د بھید لو پہ معنی راض۔ یعنی پہ لذت کین خورد شوی ته وائی۔
 او پہ اصطلاح کین کلمہ مشہور پہ معنی استعالیٰ ی، یعنی مشہور مرادف دے۔
 او د بعضے محدثینو پہ نیز مستفیض خاص دے او مشہور عام دے۔ حکم
 چہ پہ مستفیض کین شرط دادے چہ دسند دواړه طرفونه برابر وی، او
 پہ مشہور کین د شرط نشته۔ او د بعضے محدثینو پہ نیز د معاملہ برعکس
 ده۔ چہ مشہور ته خاص او مستفیض ته عام وائی۔

حدیث عزیز

پیوس به عزیز حدیث څه ته وائی؟

جواب به عزیز د صفت مشبهه صیغه ده۔ د ضرب یضرب یا سمع یسمع
 د باب نه، د ضرب یضرب نه د کم او نادر په معنی دے۔ او د سمع یسمع
 نه د قوت او شدت په معنی دے۔ نو کوم حدیث ته چہ عزیز وخیل کیری
 یار کم والی په وجه سمع یا د قوت په وجه سمع، چہ په گټر و طرفو سره ثابت
 وی۔ او د محدثینو په اصطلاح کین عزیز حدیث هغه دے چہ راویان
 ئے د سند په ټولو طبقو کین د دوو نه کم نه وی۔ او که په یو طبقه کین
 د دوو نه زیات تنی دق څه پرواه نشته۔ خو دا ضروری ده، چہ په هر
 طبقه کین د دوو نه کم نوی۔

د عزیز حدیث مثال بخاری او مسلم د حضرت انس رضی اللہ عنہ روایت نقل
 کړې ”قال قال رسول الله ﷺ لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه

من ولده وولده والناس أجمعين“ او ہم دا حدیث امام بخاریؒ و حضرت ابوہریرہؓ نہ نقل کرے۔ محدثین دے حدیث تہ عزیز و ثیلے دے۔ لکھ چہ و حضرت انسؓ نہ دا حدیث دوہ کسان یعنی قتادہ او عبد العزیز بن صہیب روایت کرے۔ او نہ قتادہ نہ شعبہ او سعید روایت کرے۔ او عبد العزیز نہ اسماعیل بن علیہ او عبد الوارث روایت کرے، او بیا دے دواہو نہ یوحنا پے روایت کرے۔

او و باب

د مقبول خبر او دھے د قسمونو پہ بیان کن

تیوس ۱۔ خبر مقبول تہ وائی ؟

جواب :- خبر مقبول ہفہ حدیث تہ وائی، چہ محدثین قبول کرے وی او رد کرے تہ نہ وی۔

تیوس ۲۔ خبر مقبول پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- خبر مقبول پہ طور قسمہ دے۔ (۱) صحیح لذاتہ

(۲) صحیح لغیرہ (۳) حسن لذاتہ (۴) حسن لغیرہ

تیوس ۳۔ صحیح لذاتہ پیش نہ کلو تہ دہ ؟

جواب :- صحیح پہ لغت کن جوہ تہ وائی۔ دا پہ حقیقت کن دہن

دیارہ استغالیہری۔ او مجازاً ہفہ حدیث تہ وائی۔ چہ کمزورے نہ

پاکوی۔ او پہ اصطلاح کن ہفہ حدیث تہ وائی، چہ سندے

لہ اولہ تراخیر پورے متصل وی - اور دے راوی نہ نقل شوے وی،
چہ عادل او ضابط وی - اور عہدے دھان پشان د عادل ضابط راوی
نہ نقل کوی، اور ہیچ قسمہ شدوذ یا علت و پکین نہ وی -

(الف) دستہ متصل کید لو مطلب دادے چہ ہر راوی دھان نہ دیورتہ
راوی نہ پچیلہ دا حدیث اغیستے وی - اور دستہ داخیر پورے ہم د غہ
شان وی -

(ب) درآوی د عدالت مطلب دادے چہ ہر راوی د مسلمان او عاقل
او بالغ وی - نہ فاسق وی او نہ ترے دمروت نہ خلاف حقہ کار شوے وی -
(ج) درآوی د ضبط مطلب دادے چہ تام الضبط وی، پہ یادو وی او
کہ د کتاب نہ -

(د) د علم شدوذ مطلب دادے چہ ثقہ راوی دھان نہ د (او ثقہ)
زیات ثقہ راوی مخالفت نہ وی کرے - او کہ مخالفت ے کرے وی
نقصہ حدیث نہ شاذ وائی -

(۲) د عدم علت مطلب دادے چہ حد علت پکین نوی - او علت د
محد ثینو پہ نیزد ہفہ پتا سبب قہ وی ییلے کیزی - د کوم پہ وجہ سرہ
چہ پہ حدیث اعتراض کیزی - اکی کہ پہ ظاہرہ حدیث د حد علت نہ
پاک وی -

د صحیح لئانہ شرطونہ | پیوس - د حدیث صحیح لئانہ شرطونہ خودی ؟

جواب ۱۔ پنہ دی تہہ حکین تیں شو، یعنی (۱) دسند متصل کیدل
(۲) دراوی عدالت (۳) دراوی ضبط (۴) دشذوذ نہ پاکیدل
(۵) دھر قسم علت نہ پاکیدل۔

دھیم لذاتہ مثال

تپوس ۱۔ دھیم لذاتہ مثال خہ دے ؟
جواب ۱۔ دھیم لذاتہ مثال دادے، تہہ امام بخاریؒ پہ خیل کتاب
دھیم بخاری کنن ذکر کریے۔ ”حدثنا عبد الله بن يوسف قال أخبرنا
مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جابر بن مطعم عن أبيه قال سمعت رسول الله
ﷺ قرأ في المغرب بالطور“ بخاری کتاب الاذان (واحدیت دھیم دے
تہہ چہ سند لے متصل دے۔ اوہراوی دخیل شیخ نہ سماع کریدہ، اوہ
امام مالک او ابن شہاب اوہ ابن جبریں پہ ”عن“ سرہ روایت دسند
د اتصال دپارہ نقصان نہ دے۔ تہہ چہ دوئی مدلسین نہ دی۔ بل
تہول راویان لے عادلان او ضبط والادی۔ او د علت او شذوذ نہ
ہم پالے دی۔ بل نہ پہ دیکھن خہ علت شتہ۔ او نہ دھان نہ دپورہ
روایت سر متعارض دے۔

دحدیث دھیم لذاتہ حکم | ددے حدیث حکم دادے، چہ دمحمد شیخ او
فقہاء او اصولیونو پہ نیزد پہ دے یاندے عمل واجب دہے۔ تہہ چہ
دھیم حدیث دشریعت ددلیلونو نہ یودیل دے۔ او عدلمان لہ پرے

عمل پر مبنی بدل جائز نہ دی۔

تیسری :- صحیح لغیرہ شہ حکم دے ؟

جواب :- صحیح لغیرہ ہم ہذا حدیث حسن لذاتہ دے اکلہ چہ پہ بل طریق سرہ روایت کہے شہ ۔ کہ داول طریق پشانے وی یا لذینہ اوچت وی ۔ نو دیتہ صحیح لغیرہ وائی ۔ او داخکہ چہ پہ دیکنی صحت دسند پہ وجہ سرہ نہ دے رائے بلکہ دیل طریق دمیلا وھلو پہ وجہ سرہ رائے محکمہ درتہ صحیح لغیرہ وائی ۔

صحیح لغیرہ مرتبہ دے حدیث مرتبہ دحسن لذاتہ نہ اوچتہ او د صحیح لذاتہ نہ لاندے دہ ۔

تیسری :- صحیح لغیرہ مثال بہ شہ وی ؟

جواب :- کہ دا حدیث 'محدثین عمرو عن ابی سلمة عن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لولا اُشوق علی امتی لأمرتھم بالسواک عند کل صلاۃ' دا حدیث د محدثینو پہ نیز د صحیح لغیرہ دے ، دا حدیث امام ترمذیؒ پہ کتاب الطہارۃ کین ذکر کرے دے ۔ او امام بخاریؒ او امام مسلمؒ د 'ابوالنناد عن الامرج عن ابی ہریرۃ' نہ نقل کرے ۔ دابن صلاحؒ د قول مطابق محمد بن عمرو بن علقمہ نہ چہ دے حدیث راوی دے ، بعضے محدثینو ربینین و بیلی ، او بعضے محدثینو پوسے دسوا حفظ اتہمت نکولے او بعضے محدثینو ورقتہ ثقہ و بیلی دی ۔ اوکلہ

چہ واحدیت پہ یو بل طریق سرہ ہم روایت شوے۔ نو دے پہ میل ویدو
 سرہ دسو، حفظ ہفہ اعتراض ختم شو۔ اوحدیت دصحیحہ درجہ تہ اور سیدلو۔
 تپوس ۱۔ تاسو ویلی چہ کلہ حدیث حسن لذاتہ پہ یو بل طریق سرہ چہ
 داؤل پشائے وی۔ یاد ہفہ نہ اوچت وی، سرہ روایت شی۔ نو ہفہ صحیحہ
 لغیرہ شی، اوس حسن لذاتہ کوم یوحدیت دے ؟

جواب ۱۔ حسن لذاتہ ہم ہفہ صحیحہ لذاتہ دے، خو یو شرط پکن نہ
 موندے کیہی، یعنی دراوی ضبط کمزورے وی، لکہ حافظ ابن حجرؒ وائی۔
 "فان خف الضبط فالحسن لذاتہ" شرح نمبر ۲۱

حدیث حسن لذاتہ حکم | حسن لذاتہ دصحیحہ لذاتہ پشائے دے، یعنی عمل
 کول پرے او دلیل نیول ترے لازم دی۔ اگر کہ دصحیحہ لذاتہ نہ پہ مرقہ
 کن کم دے۔ حکم چہ تو او محدثینو ترے ہم استدلال کیہی دے۔ او ہم
 ئے پرے عمل کیہی دے۔ او اکثر او اصولیونو او فقہائو رائے دارہ چہ
 حدیث حسن لذاتہ محبت دے۔

حدیث حسن لذاتہ مثال

تپوس ۲۔ حدیث حسن لذاتہ مثال خہ دے ؟

جواب ۱۔ حدیث حسن لذاتہ مثال دامام ترمذیؒ دا حدیث دے۔

"حدثنا قتیبہ حدثنا جعفر بن سلیمان الضبی عن ابی عمر الجونی عن ابی بکر
 بن ابی موسیٰ الأشعری قال سمعت ابی بکر العذری يقول قال رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم ان ابواب الجنة تحت ظلال السيوف، ترمذی ابواب فضل الجہاد (ص ۲۹۸)
 دا حدیث حسن لذاتہ دے، اُنکے چہ وجعفر بن سلیمان نہ علاوہ نوربول
 راویان ثقہ دی۔ او جعفر بن سلیمان صرف "صدوق" دے، ثقہ نہ دے۔
 لدے وجہ نہ حدیث دھیمہ دمرتبہ نہ او غور زیدی، او حسن شو۔

حسن لغیرہ

پتوہ ۱۔ حسن لغیرہ کوم حدیث دے ؟
 جواب :- ہر ہذا ضعیف حدیث چہ پہ حقہ کبن ضعیف دراوی د
 فق او کذب (دراوغ) پہ وجہ سے نوی، او پہ دیرو طرقو سے روایت
 شوے وی۔ نو دیتہ حسن لغیرہ وائی۔
 دحسن لغیرہ مرتبہ | حسن لغیرہ پہ مرتبہ کبن دحسن لذاتہ نہ کم دے
 اوکلہ چہ ددواہو پہ متخکبن تقارض راشی۔ نو حسن لذاتہ پہ پہ حسن لغیرہ
 مقدم وی۔

دحسن لغیرہ حکم | دحسن لغیرہ حکم دادے، چہ دلیل نیول ترے
 جائز دی۔

دحسن لغیرہ مثال | دترمذی دا حدیث "شعبۃ عن عاصم بن عبد اللہ
 عن عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ عن أبیہ أن امرأة من بنی فزارۃ تزوجت
 منی نعلین فقال رسول اللہ ﷺ أرضیت من نفسك ومالك بنعلین؟
 قالت نعم فأجاز" ددینہ روستوا امام ترمذی وائی "وفی الباب عن

عروانی ہریرۃ و عائشۃ و ابی حذرہ " پہ دے حدیث کنن عاصم بن عبید اللہ
دعا فیئہ پہ لحاظ سرہ ضعیف دے، او امام ترمذی "دینہ حسن وئیلی دی،
ٹھکہ چہ پہ کنن، ملر تو سرہ روایت شوی دے۔

پتوس ۱۔ د محدثینو د دے قول "صحیح الاسناد" او "حدیث صحیح" پہ
میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ ہوشتہ، د "حدیث صحیح الاسناد" مطلب دادے چہ دے
حدیث سند صحیح دے، خو کید یشی چہ پہ حدیث کنن خہ شدوذ او یا
خہ علت موجود وی۔ او د "حدیث صحیح" مطلب دادے۔ چہ د صحت
بول شرطہ کنن موجود دی۔

پتوس ۲۔ د محدثینو د دے قول "حدیث حسن الاسناد" او "حدیث
حسن" پہ میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ پہ دے دواہ و کنن ہم خرق دے، کوم چہ د "صحیح الاسناد"
او "حدیث صحیح" پہ میخ کنن گئی تیر شو، یعنی د "حسن الاسناد" پہ وجہ
سرہ حدیث حسن کید ے فشی، کید ے فشی، چہ حدیث د سند پہ اعتبار
سرہ حسن وی۔ او د متن پہ لحاظ سرہ ضعیف وی۔

پتوس ۳۔ امام ترمذی "یاد نور و محدثینو د دے قول "ہذا حدیث
حسن صحیح" خہ مطلب دے ؟ ٹھکہ چہ د صحیح تعریف یو دے۔ او د حسن
تعریف بل۔

جواب :- یہ تعلق کتب میں جواب چہ حافظ ابن حجرؒ اور علامہ سیوطیؒ
 خوش کی یاد ہے۔ ہذا داد ہے۔ (۱) چہ کہ حدیث دوہ یاد دوو نہ زیات
 سند و ندوی، خود یو سند پر اعتبار سے حسن دے او دہل سند پداختیار
 سے صحیح دے۔

(۲) او کہ دھند حدیث یو سند وی، تو مطلب ہے داد دے، چہ دہیضے
 محدثین پر نیز۔ واحدیت صحیح دے۔ او دہیضے پر نیز حسن۔ دے
 معلوم میں چہ دو وارہ پر چہ کولو کتب دے اختلاف طرفہ اشارہ دہ۔
 چہ دے حدیث پر بارہ کتب دہ علما فی دوہ قولہ دی، یو دہ حسن او دہل
 دہ صحیح۔ او یا دہ چہ ویونکی تہ د ترجیح وجہ معلوم نہ دہ، شک دوارہ
 چہ کوی، او حسن صحیح، وائی۔ واللہ اعلم

اتر باب

حدیث د تحمل او ضبط او ادا پر بیان کتب

تپوس :- تحمل او ضبط حدیث خہ تہ وائی ؟
 جواب :- تحمل د محدثین پر نیز د معتبر شرطوں سے استاد نہ
 حدیث اخستوتہ وائی / او ضبط دیتہ وائی، چہ خہ دے استاد نہ
 اوریدنی وی۔ ہذا دایہ یاد کری، چہ توری تہ یہ نہہ شان دہ تعلیم
 ورا کولہ شی۔

پہلے خبرہ خان پر وہ کول پکاردی، چہ دا اصول حدیث عالمانو پہ دے
 بارہ کنی ہر زیادت کو شمش کرے دے، چہ پیغمبر علیہ السلام حدیث چہ د
 اسلام دویم بنیاد دے۔ پہ مکملہ طریقہ سرخ خلقو تہ اور سی۔ او حدیث
 ضبط او تحمل د پارو تے شرطونہ ایبنی دی۔ او حدیث ضبط او تحمل د
 نور و علمونو د ضبط او تحمل نہ بالکل جدا کپیڈے۔ د پارو د دے چہ د
 پیغمبر علیہ السلام د علم نورو تہ پہ رسولو کنی نہ ہیتر قسمہ نقصان رافشی۔ او
 لہ حدیثو نہ دخلقو باور ختم نہ شی او حدیثو منکرینو تہ شہ بھانہ پد لاس ورتی۔
 تیوس د۔ حدیث پہ تحمل کنی اسلام او بلوغ شرط دے اوکنہ ؟
 جواب د۔ صحیح مذہب دا دے، چہ اسلام او بلوغ ورلہ شرط نہ دے۔
 خود صحیح او غلط پہ میٹکن د فرق کولو صلاحیت شرط دے، لیکن بل
 چا تہ در رسولو پہ وخت کنی پہ راوی کنی د اسلام او بلوغ شرط دے، انکہ
 در راوی د شرطونو پہ بیان کنی ورا ندے تیر شی۔

تیوس د۔ حدیثو اوریدل (سماع) پہ شہ عمر کنی مستحب دی ؟
 جواب د۔ پہ دے بارہ کنی مختلف قولونہ دی۔ خود صحیح قول دا دے
 چہ د بالحد او دیوے پہ وخت کنی چہ د انسان حافظہ پد داسے وخت کنی
 سنہ مضبوط۔ او تیز وی۔ حدیثو اوریدل دیو مناسب شہ چہ
 ضروری دی۔ دلے نہ تک نہ صبا خوبز پہ درس نظامی کنی، چہ سہ دے
 پہ ستر گورو ند شی، پہ خوبز و نو کو پٹی شی او غابن تے اوٹی، پس

لہ ہفتہ حدیث اوریدل شروع کری۔ اوہنہ ہم پہ زنگونو صفی صرف
پہ شپنومیاشتو کبی۔

تپوس۔ د تحمل حدیث خوش طریقے دی ؟

جواب۔۔۔ عموماً پہ زمانہ کبی د تحمل حدیث طریقہ دادہ، چہ د حدیث
کتابونہ د پوہہ او ماہر استاذ نہ اووائی۔ لیکن د معتقدینو پہ نیزد یعنی
د کتابونو د تصنیف د زمانے نہ مخکن د تحمل اتہ طریقہ وی۔

(۱) د استاذ نہ چہ یث اوریدل۔ ہفتہ داہہ چہ استاذ حدیث لولی، او شاگرد
کے اوری۔ استاذ کے پہ یادو لولی او کہ د کتاب نہ۔ دغہ شان کہ طالب صرف
اوری، او یا اوری ہم او حدیث نیکی ہم۔ یوشے دے۔

(۲) د استاذ پہ مخکن لوستل۔ د اکثر د محدثینو پہ نیزد دیتہ عرض وائی،
طریقہ کے دادہ، چہ طالب حدیث لولی او شیخ کے اوری، کہ طالب چنلہ
لولی، او کہ د سبق پہ مکر و کبی یو کس لولی، او بل کے اوری۔ د وارہ
یوشے دے۔ او پہ دیکبی ہم شہ فرق نشہ، چہ پہ یادو کے لولی او کہ
لہ کتاب نہ۔ مکہ شرنک چہ پہ من زمانہ کبی کیری۔

(۳) د شیخ نہ دہفتہ دروایاتو اجازت اغستل، کہ استاذ صرف زبانی اجازت
ورکری او کہ او یکی ورلہ، یوشے دے۔ مکہ یوشیخ چاتہ اووائی، چہ قاتہ اجازت
دے لہا نہ صحیح بخاری روایت کوئے شہ۔

(۴) متادلہ۔۔۔ متادلہ دیتہ وائی، چہ یو استاذ چالہ د خیلور وایتونو کتاب

ورکری، او ورتہ او وائی، چہ داخما د فلزکی شیخ روایتونہ دی، دا قہ طمانہ نورو
 تہ روایت کرہ (بیان کرہ) او کتاب ورلہ د عاریت یاد ملکیت پہ طومر ورکری۔
 او د ہفہ سرہ ے پیسین دی، چہ ہفہ ترے خان لہ نقل اوکری۔ او کہ صرف
 کتاب ورکری او ورتہ او وائی چہ داخما اوریدی روایتونہ دی۔ او نور
 خہ اونہ وائی، نو دا ہم د مناولہ یو قسم دے۔

(۵) کتابت :- کہ استاذ خیل اوریدی روایتونہ پخپلہ او یکی، یا ے پہ بل
 چا او یکی، او چالے ورکری۔ نو دے تہ کتابت وائی۔ کہ دروایت کو لو اجاٹا
 ے ورکری وی اوکنہ، پہ دوار و صورتون کن طالب روایت کو لے شی۔
 (۶) اعلام :- اعلام دیتہ وائی، چہ شیخ طالب تہ او وائی، چہ دا حدیث یا
 دا کتاب نما اوریدی حدیثونہ دی۔ پہ دے صورت کن چہ ترخو ے د
 روایت کو لو صراحت نہ وی کرے، او اجازت ے نہ وی ورکری، روایت
 کو لے جائن نہ دی۔ محکمہ چہ کید یثی چہ پہ دے کتاب یا حدیث کن
 خہ خل او نقصاوی۔

(۷) الوصیۃ :- وصیت دادے، چہ شیخ د مرگ پہ وخت کن یا پہ سفر
 د تلو پہ وخت کن وصیت اوکری۔ چہ خالہ کتابونہ یو کتاب نورو تہ
 روایت کرہ۔ پہ دیکن صمیم مذهب دادے چہ لہ دغہ شیخ نہ پہ دے
 طریقہ روایت کو ل جائن نہ دی۔ محکمہ چہ د کئی اوزیاتی احتمال لری۔ او
 شیخ پخپلہ نشستہ چہ د ہفہ نہ تپوس اوکری شی۔

(۸) الْوَجَادَةُ ۱۔ د "وَارِئُہْ نَیْسِرُہ" مصدر ہے "وجد" دے، اود موندلو
 پہ معنی راجی (اگرچہ دالفظ "وَلَد" اوجلی دے، لہ عربی نہ دے اوریدے
 شوے) وجادہ دیتہ وائی۔ چہ طالب دشینز میکی شوی شہ حدیثونہ بیاحوی،
 اولہ ہفے نہ روایت کول شروع کری، اوحال دادے، چہ نہئے لہ دفعہ
 شینز نہ سماع شتہ اونہ ورتہ دفعہ لہ طرفہ اجازت۔ دو جادہ یہ طور
 روایت کولو کئی یوقسم انقطاع موجودہ دہ، خوبیا ہم دحدیثونہ عالمانو
 ددے قسم روایت کولو اجازت ورکریدے، خود روایت کولو پہ وقت
 کئی ورلہ داضروری دی چہ اووائی "وجدت بخط فلان"، او قرأت بخط فلان
 کذا، او بیاروستوسند ذکر کری۔

قیوس ۱۔ کہ طالب دشینز نہ حدیث اوریدی وی، اوسے ہل نہ روایت
 سکری نوٹنگہ یہ وائی ؟

جواب ۱۔ د "سمعت" یا "حدثنی" پہ صیغہ سرہ بہ روایت کوی۔ او
 "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کئی بہ پہ اخبارنی "سرہ" اود اجازت پہ
 صورت کئی بہ پہ لفظ "انباتی" سرہ روایت کوی۔ اود مذکرے داوریدی
 پہ صورت کئی بہ پہ "قال لی أو ذکر لی" سرہ روایت کوی۔

قیوس ۲۔ د "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کئی بہ پہ کومہ
 صیغہ سرہ روایت کوی ؟

جواب ۱۔ نہ دادہ چہ اووائی "قرأت علی فلان" یا "قرئی علیہ

وَأَنَا أَسْمَعُ فَأَقْرِبُهُ“ او ”حَدَّثَنَا قُرَآءَةٌ عَلَيْهِ“ ہم و یٰیے شیء او مشہورہ دادہ
چہ صرف ”أَخْبَرَنَا“ اووائی۔

تپوس :- دشیخہ داجازت دی رکنی پہ صورت کین پہ کومہ صیغہ سے
روایت کوی ؟

جواب :- سبہ دادہ چہ اووائی ”أَجَازُ فُلَانٌ“ اوکہ ”حَدَّثَنَا لَجَازَةٌ“
یا ”أَخْبَرَنَا لَجَازَةٌ“ اووائی نو ہم تہیک دہ۔ لیکن دمتاخرینو پہ نیز دہ
پہ دے حالت کین ، پہ ”أَمْبَانَا“ روایت کوی۔

تپوس :- دمتاولہ پہ صورت بہ پہ کوے صیغہ اولفظ سے روایت کوی ؟
جواب :- دتولو نہ غورہ طریقہ دادہ سچہ ”ناولنی“ یا ”ناولنی وَأَجَازُفِي“
اووائی۔ اوکچرے ”حَدَّثَنَا مَنَاولَةٌ“ یا ”أَخْبَرَنَا مَنَاولَةٌ“ اووائی نو ہم جائز دی۔
تپوس :- دکتابت پہ طور داغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- دکتابت صراحت بہ کوی او ”کُتِبَ لِي فُلَانٌ“ یا ”حَدَّثَنِي فُلَانٌ
کِتَابَةً“ اویا ”أَخْبَرَنِي فُلَانٌ كِتَابَةً“ بہ وائی۔

تپوس :- دا اعلام پہ طور داغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کین بہ وائی ”أَعْلَمَنِي عَلِيٌّ بِكَذَا“

تپوس :- دو صیت پہ طور داغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کین بہ وائی ”أَوْحَى لِي فُلَانٌ بِكَذَا“ یا ”حَدَّثَنِي فُلَانٌ بِكَذَا“
تپوس :- دو جاد پہ طور داغستلو پہ صورت کین بہ شککہ روایت کوی ؟

جواب ہے۔ یہ دے صورت کتب بہ "وحدت بخط فلان کذا" یا "قرأت
بخط فلان کذا" وائی۔

پہلی سی: دادا دالفاظ و دیگر دپارہ د حدیثو خاص خاص اصطلاحات
دی۔ ہند کوم کوم دی؟

جواب ہے۔ حدیثو دیگر تکی اکثر لاندہینی اصطلاحات استعلاوی۔

- (۱) "ثنا" یا "نا" د "حدثا" پہ خائے (۲) "أنا" یا "أرنا" د "أخبرنا" پہ خائے۔
(۳) "ح" دیو سند نہ بل سند تہ د اووختو پہ وخت کہن چہ لوستونکے تے "ح" لوائے۔
(۴) د "قال" حذف کول یعنی نہ ذکر کول د سند پہ میٹکین د اختصار پہ وجہ۔ سوہ
دے چہ لوستونکی نہ تے لوستل ضروری دی۔ کہ "حدثنا عبد الله بن يوسف
أخبرنا مالك" پر دپکین لوستونکی نہ ضروری دی۔ چہ "قال مالك" اورائی۔
کہ داسے نوی، نو داکھان بہ پیدا شی، چہ کہے عبد الله بن يوسف او مالك
دواہو یوکس تہ حدیث بیان کریدے، او دحذف حرف تے دمیضہ حذف
کریدے۔ او حال دادے، چہ دبا نکل غلطہ خبر دہ۔ ہدغہ شان "أله"
ہم د سند داخیر نہ د اختصار پہ وجہ حذف کوی، خود دے لوستل ہم
ضروری دی۔ کہ "عن ابی ہریرۃ قال" لوستونکی نہ پکار دی چہ "عن
ابی ہریرۃ أنه قال" اورائی۔ کہ داسے نوی نو دابہ ترے لازمہ شی، چہ راوی
بہ دابو ہریرہ د طریقہ ویلی وی او ابو ہریرہ بہ نہ وی ویلیے۔ اورا ہم غلطی
دہ۔ (خلاصہ تیسیر القسطم بز ۱۵۵ تا ۱۶۴)۔

نهم باب

د بعضے نورو اصطلاحاتو په بیان کین

تپوس د دروایت د قبیله د دپاره بنیادی شرطونه خودی ؟
جواب د دجهورو محدثینو او نقیهاؤ په نزد دوه دی ، یو عدالت او دویم
ضبط .

(۱) د عدالت مطلب داده ، چه راوی مسلمان وی ، عاقل او بالغ وی . او د فسق
او مروت خلاف اسباب پکښ نه وی .

(۲) د ضبط مطلب داده ، چه راوی د حق راوی یا نو مخالفه نکړی . او دغه
شان د سوء حفظ ، سبحة غلطو ، غفلت او هر ونځه دوهم نه پالوی .

تپوس د دروایت د عدالت د پېژندلو طریقه څه ده ؟

جواب د دروایت عدالت په دوو طریقو سره پېژندل کېدای شي .

(۱) یو داچه د تعدیل ټول عالمانو هغه ته عادل وئیلوی ، یا له دوی
نه یو کس ورته عادل او وائی .

(۲) دویم داچه په عامو خاصو مسلمانانو کښ د هغه عدالت مشهور

وی . اوس که داچه عدالت او په خلکو کښ د هغه تعریف په عالمانو کښ
مشهور وی نو هغه چا تعدیل ته حاجت نشته . که خلکو وایه امامان

(امام ابو حنیفہ او امام مالک او امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمہم اللہ تعالیٰ)
 او حدیث مشہور امامان یعنی سفیان ثوری الثقفان بن عیینہ او امام
 او زری او امام عبد اللہ بن مبارک رحمہم اللہ تعالیٰ یا ددوی پشائے نور
 دایے مشہور امامان - تیسیر المصطلح ص ۱۴۵ -

تیسویں :- دراوی ضبط دمحو مولو خہ طریقہ دہ ؟

جواب :- دادایے چہ دثقہ راویانوسرہ ے اکثر موافقت وی ،
 او مخالفت ے دیرکم وی - او کہ چرتہ خال خال مخالفت وی ، نو خہ
 پروا نشتنہ خو کہ دثقہ راویانوسرہ ے مخالفت زیات وی ، نو دابہ
 دھنہ پہ ضبط کین نقصان وی - اور روایت بہ ے استدلال قابل
 نہ وی - تیسیر المصطلح ص ۱۴۶ -

تیسویں :- پہ اصول حدیث کین دلفظ "جرح" او "تعدیل"
 بیابیا ذکر راخی ددے خہ مطلب دے ؟

جواب :- دجرح لفظ مصدر دے - او پہ لغت کین درخی کولو
 پہ معنی راخی ، او پہ اصطلاح کین جرح دیتہ وائی ، چہ دراوی
 عہودہ ذکر شیء نکہ دحافظے حرا بیتیا او دعدالت نشتوالے او
 دتقری کہے ، او دثقہ راویانوسرہ مخالفت او درو غوثہمت پرے نکیدل -

او تعدیل "ہم مصدر دے ، او پہ لغت کین ے محقق دادہ چہ
 چاہے عادل ویل یا دچا عدالت بیانول - او پہ اصطلاح کین تعدیل

دچا عدالت بیا نولو او در اوی نور صفتونه نکه ضبط او تقوی او مرتا
 او دثقه راویانو موافقت ذکر کولو ته وائی، نو د جرح او تعدیل مطلب
 داشوچه در اوی ضعف (کمزوری) او قوت بیا نول، چه دهغه په
 وجه سره دهغه روایت یار د کیزی او یا قبلیزی - د جرح او
 تعدیل حاث له مستقل الفاظ او شرائط او مرتبه او حکونه دی -
 په دغه وړه رساله کین د دغه تفصیلاتو ذکر کول مشکل دی -

تیوس :- د غریب الحدیث څه معنی ده ؟

جواب :- غریب په لغت کین هغه چاته وائی - چه له خپلو خپلوانو
 نه لرې وی (نکه مسافر) نو د غریب الحدیث مطلب داشوچه معنی
 د مشهوره نه وی - او خلق تره واقف نه وی - او په اصطلاح
 کین غریب الحدیث د حدیث هغه الفاظونه وائی چه معنی نه ښکاره
 او ظاهره نوی، او د کم استعمالیدو په وجه سره پرې سې نه پوهیږي -
 د دغه مثالونه د حدیث په کتابونو کین په شماره دی -

تیوس :- د "معکم الحدیث" او "مختلف الحدیث" څه مطلب ده ؟

جواب :- (۱) معکم په لغت کین مضبوط ته وائی، او په اصطلاح
 مېنی هغه حدیث ته وائی چه مقبول وی، او بل حدیث ته د دغه
 پشان مخالف نوی - احادیث نبوی اکثر همدغه شان وی -

(۲) "مختلف الحدیث" هغه حدیث ته وائی چه د بل مقبول حدیث نه

مخالف وی۔ او پہ اصطلاح کنن ہذا مقبول حدیث تہ وائی چہ دہل
مقبول حدیث نہ مخالف وی۔ او دد وارو پہ یتھ کنن د عالمافو پہ یتھ
تطبیق او جہ ممکنہ وی۔

د مختلف الحدیث مثال [حدیث "لا عدوی ولا طيرة....." چہ
امام مسلم روایت کریدے، مخالف دے د ہذا حدیث "فن من
المجذوم فرار من الأعداء" چہ امام بخاری روایت کریدے۔ د
اول حدیث نہ معلومیں، چہ ہیٹھ یومرض متعدی نہ وی۔ یعنی د
یونہ پہ بل باندے نہ کی۔ او ددویم حدیث نہ دا معلومیں چہ
جذام (یومرض دے چہ پہ ہٹے کنن دانسان د بدن نہ خوبہ دوریں
او غورن یزی) متعدی مرض دے۔

دد وارو حدیثونو پہ یتھ کنن د جہ کو لوطرقہ [معدثیتو ددے دوارو
پہ یتھ کنن۔ جہ داسے کریدہ چہ دترمذی حدیث (پہ کتاب القدرکن)
"لا یعدی شیئا" او د بخاری حدیث (پہ کتاب الطب کنن) "فن أعدی
الاول" (یعنی پہ اول اوین خارین چا ورپورے کرو) نہ معلومیں
چہ دمرض دمتعدی کیدو نفی صمیم دہ (یعنی دیونہ پہ بل مرض نہ کی)
خود جذام دمرض نہ دچ کیدو حکم ددے دپارہ دے، چہ سرے
پہ گناہ کنن مبتلا نشی۔ یعنی کہ حوالہ دداسے سری۔ چہ پہ جذام مرض
ناجورہ وی، پنجا کنن وی، او پہ ہذا ہم ہذا مرض اوکی۔ نوہے

نہ چہ داسرے دانگان اوکری چرکے دا دے بیمار پخوا کین دپاتے
 کینو پہ وچہ سرہ پر ماد ابیاری راپورے شوہ، او پہ دے گہات
 سرہ بہ گناد کار شی کہہ چہ فاجور تیا او جو تیا دواہرہ واللہ تعالیٰ
 پہ لاس کین دی۔ تیسیر المصطلح ۵۵-۵۶

تپوس ۱۔ د "مؤتلف" او "مختلف" خہ مطلب دے ؟
 جواب ۱۔ مؤتلف او مختلف ہنہ دو لفظو فو تہ وائی، چہ یوشا
 بیکلے شی۔ (نکہ چہ دیو بل سرہ تے الفت او تعلق وی) او پہ وینا کین جدا
 جدا وی۔ نکہ سلام (پہ تخلیف سرہ یعنی پہ لام ہاندے شدہ نوتل) او
 سلام (پہ تشدید سرہ یعنی دلام پہ شدہ سرہ) او عمار (دعین پہ زیر
 سرہ) او عمار (دعین پہ زور سرہ) او بزار (پہ دوہ زے سرہ)
 او بزار (پہ زے او زے سرہ)

تپوس ۱۔ متفق او مغترق خہ تہ وائی ؟
 جواب ۱۔ دوہ یاد دوڑ نہ زیات دا ہے راویان چہ نومونہ تے
 یوشان وی۔ او دپلا را نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ أحمد بن
 منیر او أحمد بن عبد اللہ۔ یا دا ہے چہ خیل او دپلا را نو نومونہ تے
 یوشان وی، او دنیکو نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ خیل بن
 أحمد چہ پہ دے نوم یا ندے کنڑ کان دی، خود نیکو نو پہ نومونو
 کین تے فرق دے۔ ہمدغہ شان کہ پہ کینت (نکہ ابو عبید اللہ) کین یوشا

وی، او پہ نوم کینے فرق وی۔ یا یو بنار یا علاقہ نہ پہ نسبت کنب
(مکہ بصری یا کوئی یا شامی) یو شان وی، او پہ نوم کینے فرق وی، یا
آقبے یو شان وی، او پہ نوم کینے فرق وی۔ دے تلو قسمونو
متفق و مغرق وائی۔

تپوس :- متشابهہ تہ وائی ؟

جواب :- متشابهہ پہ لغت کین تہ وائی، چہ معنی او مطلب تہ ہنکار
او ظاہر نہ وی۔ او دھرتیو پہ اصطلاح کین دیتہ وائی، چہ ددو یا ددو فہ دزیاق
دراویانو نومونہ یا تہ دپلارانو نومونہ پہ بیکو کین یو شان وی، او پہ تلفظ
او وینا کینے فرق وی یعنی جداجدا وی۔ مکہ محمد بن عقیل (دعین پہ دعین سرہ)
او محمد بن عقیل (دعین پہ زور سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ پین)
سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ زور سرہ) پہ اول مثال کین دراویانی
نومونہ یو شان دی، او دپلارانو نومونہ تہ یو شان پیکے کینی، خو پہ
تلفظ (ویلیو) کینے فرق دے۔

دخہ شان پہ دویم مثال کین دراویانو دپلارانو نومونو کین فرق نشہ،
او دراویانو ددومونو پہ تلفظ (وینا) کین فرق دے۔ خو پہ لیکلو
کینے فرق نشہ۔ محکمہ چہ دزور او زین اعتبار نشہ۔ اکش دیکلو پہ
وخت کین غور زینی۔

تپوس :- مہمل تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مومل پہ اکت کین هغه شی توئی، چه پی یینود ے شوقی۔
 او ظاهره وی۔ او پہ اصطلاح کین دیتہ وائی، چه دداسے دو راویانو
 نہ روایت اوشی، چه نومونہ ئے یوشان وی، یائے دپارانو نومونہ
 یوشان وی، یائے کنیت یوشان وی او یائے لقب یوشان وی۔ او پہ
 دواہو کین دفرق دپارہ هغه شے ذکر نوی۔ نکه امام بخاری ددو کسانو
 نہ چه ددواہو نوم احمد دے روایت کییدے، یو احمد بن وہب دے
 او دویم احمد بن عیسی دے، لیکن پادر طرفتہ ئے ورلہ نسبت نہ دے کیے۔
 پہ داسے صورت کین کہ دواہو راویان ثقہ وی، خو خیر دے، خو کہ دواہو
 یا یو پکین ضعیف وی، نو بیا پکین ضرر دے۔

قسم باب

دموضوع او انداز او ترتیب پہ لحاظ سرہ دکتا یونو دقسمونو پہ بیان کین
 تپیس ۱۔ دموضوع او اسلوب (انداز) او ترتیب پہ لحاظ سرہ کتا یونو
 پہ خوقمہ دی ؟

جواب ۲۔ حدیثو عالمانو دموضوع او ترتیب وغیرہ پہ لحاظ سرہ
 حدیث کتا یونہ پہ لاندینی قسمونو تقسیم کییدی۔

① جامع | محدثینو پہ اصطلاح کین جامع هغه کتاب تہ وائی۔
 چه حدیثو قول قسمونہ پہ هغه کین موجود وی۔ نکه دعتیدوسرہ

متعلق حدیث، اور احکام، اور قاق، اور خوراک، تحکاک اور سفر
 اور قیام اور تاریخ اور سی اور فتنہ اور تفسیر اور مناقب اور عیوب و سر
 متعلق حدیثوں۔ دھندلو عالماتو پہ دے آتہ فنون کین پہ ہر فن کین
 خان لہ خان لہ جدا جدا کتابوں لیکن دی۔ اور یوں لے خاص نوم
 ایسے دے، کہ "علم التوحید والصفات" پہ دیکھن د عقیدہ و سر متعلق
 حدیثوں ذکر کوی۔ کہ امام بیہقی "کتاب الاسماء والصفات" پہ نوم
 کتاب پیکے دے، او پہ دیکھن د عقیدہ و سر متعلق حدیثوں راوری دی۔ او
 دغہ علم الآداب او علم التفسیر او علم السبق او علم المناقب او علم السیر
 ہم دی۔ کہ "جامع الصحیح البخاری" او "جامع الترمذی" چہ الہ و اہر فتون
 پکین ذکر شوی دی۔ چا دا آتہ و اہر فنون پہ شعر کین جمع کی دی۔
 سیر و آداب و تفسیر و عقائد رقائق و اشراط و احکام و مناقب

(۲) مسند د محدثینو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ د
 صحابہ کرامو پہ ترتیب سرہ پکین احادیث جمع کیے شوی وی۔ کہ دھری
 تمبی پہ اعتبار سرہ وی او کہ دصحابی داول اسلام راوریو پہ اعتبار
 سرہ وی، او یاد ہریو د نسبت د شرافت پہ اعتبار سرہ، لکہ مسند احمد بن
 حنبل، او مسند ابی یعلیٰ او مسند دارمی او مسند ابی حنیفہ او مسند ثانی
 او مسند حمیدی۔

(۳) معجم د محدثینو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ حدیث

سے دشمنی (استاذان) پہ ترتیب سے ذکر کی گئی۔ کہ ممکن وقت
 کید و یہ اعتبار سے دی او کہ دحروف، بھی یہ اعتبار سے۔ او یا د علم او
 تقویٰ پہ فضیلت کین یو شان کید و یہ اعتبار سے۔ خو اکثر دحرف
 بھی یہ اعتبار سے دی۔ کہ دطہرائی دریوارہ معاجم (معجم کبیر، او معجم
 صغیر او معجم اوسط) او معجم اسماعیلی۔

(۴) سنن | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی چہ پہ فقی
 ابوابو باندے مرتب وی یعنی طہارت او صلوٰۃ او زکاة او روزہ شر
 اخیر پورے قول ابواب پکین وی۔ کہ سنن نسائی، سنن ابی داود،
 سنن ابن ماجہ او سنن بیہقی وغیرہ۔

(۵) جزء | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی چہ پہ
 ہفہ کین دیو کسی یاد یو خاص موضوع سے متعلق احادیث جمع وی۔
 کہ جزء حدیث ابی بکر او جزء حدیث مالک یا جزء قرآن الفاتحہ خلف الإمام او
 جزء رقم الیدین او جزء الی تر۔

(۶) رسالہ | پہ جامع کین چہ کوم اتہ فنون وی۔ کہ ممکن ذکر سنو
 کہ دوغہ اتہ فنون نہ پہ یون باندے کتاب او یکے شی، ہفہ تہ رسالہ
 ویلے شی۔ پہ دے بارہ کین دحافظ ابن حجر او علامہ سیوطی د یرشہ
 رسالے دی۔

(۷) اربعین | (خلوینت حدیثونہ) کہ دیو موضوع سے متعلق یا د

مختلفو موضوعاتو سره متعلق په یو سند سره یا په کثیرو سندونو سره
ثلاویث حدیث جمع کړی۔ نو هغه ته اربعین وائی، او چم هغه اربعینات
راځي۔ دامام نووی اس حدیث د ټولو نه زیات مشهور دی۔

(۸) **عرائب** د محدثینو په اصطلاح کین هغه کتاب ته وائی، چه په
هغه کین دیوشیم (استاذ) تفردات راجع کړی شوی وی۔ یعنی دا
تفردات دده استاذ دنورو شاگردانو سره نه وی۔

(۹) **العلل** علل هغه کتابونه وائی، چه په هغه کین دمتن یا د
حدیث دسند علت بیان شوی وی۔ که "کتاب العلل للإمام الترمذی"
او کتاب علل ابن ابی حاتم او کتاب علل یحیی بن معین

(۱۰) **اطراف** هغه کتاب ته وائی، چه محدث په هغه کین د حدیث
اولنې یا اخرینې حصه ذکر کړی او باقی پرېږدی۔ خو د حدیث سند
مکمل ذکر کړی۔ که "تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف" تالیف مزی

(۱۱) **مستدرک** هغه کتاب ته وائی چه په هغه کین حدیث په هغه
سندونو سره ذکر وی، په کو موسی چه امام بخاری او امام مسلم سمیت
نیولے وی۔ خو پخپله دده دواړو امامانو دغه مصنفیت په وجه سره
دغه حدیثونه په خپلو کتابونو کین نه وی ذکر کړی۔ که دحاکم مستدرک۔
خودا خبره پیرنندل ضروری دی۔ چه د مستدرک ټول حدیثونه دبخاری
او مسلم په شرط باندے نه وی۔ ددے وجه نه دحاکم یو حدیث ته دمجیم

وہیوں نے یہ غلطی اختیار نہ کی تھی کہ امام زہبیؒ دہے تصدیق او
مستند نہ وی کری۔

(۱۲) مستخرج [وحدیثوں پہ اصطلاح کن ہفہ کتاب تہ وائی، چہ د

یو بل کتاب د حدیثوں د ثابتولو د پارہ او نیکی شی۔ او پہ ترتیب او
متنوں او اسناد پہ طرقو کن ہم ددغہ بل کتاب خیال او ساتلے شی اس
ددغہ کتاب مصنف پکن نوی ذکر شو۔ بلکہ ددغہ مصنف شیخ یا دہفہ
دشیخ شیخ ذکر شو۔ وی۔ نکہ د ابو عوانہ مستخرج پہ صحیح مسلم
باندے چہ صحیح ابی عوانہ ورقہ ہم وائی۔ او د اسماعیلی مستخرج پہ صحیح
بخاری باندے چہ صحیح اسماعیلی ورقہ ہم وائی، او د ابو نعیم اصفہانی
مستخرج پہ صحیح بخاری او مسلم دواور باندے۔

تپوس ۱۔ د حدیثوں پہ شرح کن پہ کوم قسم شرح کئی کی باندے
اعتماد او یقین کولے پکار دی؟

جواب ۱۔ شاہ عبد العزیز محدث دہلویؒ فرمائی، دا خبرہ پڑھنل
ضروری دی۔ چہ د حدیثوں پہ شیخو او توجیہاتو کن رنگارنگ اولہ
ہر قسم رطب و یابس (لواندہ او ایچ یعنی کمزوری او صحیح) ہر قسم
راغلی۔ اوس ددایے کسافو پیش ندگو ضروری دہ چہ پہ دے سلسلہ
کن پہ ہفوی باندے اعتماد او یقین وی۔ او د ہفوی د کتابوں تو
نہ فائدہ اگستہ کیدے شی۔

امام نوویؒ او فی السنہ البغریؒ او ابو سلیمان الخطابی دہولو
شافعی علماؤ نہ زیات معتد دی۔ او درویٰ خبر سے پہلے بارہ
کین دیرے کرہ او پختہ دی۔ خصوصاً دینویؒ "شرح السنہ" پہ
فقہ حدیث اور حدیث دہ مشکلاتو پہ جوابونو کین کافی شافی دہ۔
لکہ "مصابیح" او "مشکاة" شرحہ ہم دینہ حاصلین دی او د
امام نوویؒ شرحہ دصحیح مسلم او دخطابیؒ دابوداود شرحہ معالم السنن
ہم دیرہ دکار شرحہ دہ۔ او امام طحاویؒ چہ پہ تمامو حنفی عالمانو کین د
حدیث پہ شرحہ کین اول غیب دے، او دہنہ کتاب "معانی الآثار"
دحنفیانو دستاویز دے۔ او ابن عبد البرؒ پہ تمامو مالکی عالمانو کین
مخکین دے، او دہنہ کتاب "استذکار" او "تہید" پہ دے
سلسلہ کین یادگار دے۔ کہ ددے خلقو کتابونہ پہ لاس راشی۔
نود متأخرینو عالمانو دتشویشونو او تکلفاتو نہ بہ سرے بیغہ
شی، (عجالتاً نفع ملے)

دصحیح والی او مشہور تیا پہ اعتبار سرہ حدیثو دکتابونو قسمونہ

تیسویں :- دحجت او شہرت او قبولوالی پہ اعتبار سرہ حدیث
کتابونہ پہ حقو قسمہ دی ۹

جواب :- دشاہ ولی اللہؒ محدث دہلوی دوینا مطابق دحدیث
دکتابونو غلو رطبے (۱) قسمونہ) دی - ہنہ وائی چہ دحدیثو دکتابونہ

دھمت او شہرت او قبولوانی پہ اعتبار سرہ پہ ثلور قسمہ دی ۔

تپوسا، دھمت او شہرت او قبولوانی دلته خہ مطلب دے ؟

جواب ار (۱) دھمت مطلب دادے، چہ مصنف دے خبرے خیال سائے
وی، چہ صحیح یا حسن ذکر کری۔ او کہ لدینہ علاوہ نور حدیثونہ ذکر
کری نو پکاری چہ پہ ہخہ حدیث کنن، ضعف او غرابت او علت او
شدوذ بیان کری۔ حکم چہ کہ ضعیف او غریب او معلول حدیث راوری
خوچہ ورسہ ورسہ دھمتے حال بیان کرے وی، نو خیر دے ۔

(۲) د شہرت مطلب دادے چہ محدثین پہ ہر زمانہ کیش دھمت چہ
روایت کولو او ضبط او مشکل حل کولو او تخریج کولو کن مشغول
وی دپارہ دے چہ پتہ پتہ پکبن پاتے نہ ثقی ۔

(۳) او د قبولوانی مطلب دادے، چہ د حدیثونہ ناقدین (دکرہ او کوہہ
جدا کولو والد) ددغہ کتاب اثبات کوی، او اعتراض پرے نکوی۔
او د کتاب د مصنف حال د حدیثونہ حالاتو دیانولوپہ وخت کنن
بنائی۔ او فقہاء ددغہ حدیثونہ نہ استدلالی نیسی بغیر د خہ اختلاف
او انکار نہ ۔

اولہ طبقہ | پہ دے طبقہ کن د حدیثونہ درے کتابونہ دی ۔

(۱) موطا امام مالک (۲) صحیح بخاری (۳) صحیح مسلم، قاضی
عیاض مالکی "مشارق الانوار" پہ نوم کتاب ددے درے وارہو

کتابونو دپاره شرحه بیکل دے۔ اوهم دا "مشارق الانوار" ددے درے
واړو دشرحه دپاره کافی دے۔

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت دادے، چه موطا د
صحيحينو دپاره بنياد دے۔ سره ددے چه په صحيح بخاري او په صحيح
مسلم کي دموطانه په خوشو چنده حديث زيات دي۔ خو بيا هم د
احاديثو دروايت طريقه او دراويانو تعيين او اعتبار او استنباط د
دموطانه ايزده کړے۔ او سره ددے چه دصحيحينو دپرو خلقو او عامو
عالمانو خدمت کړے۔ خلاصه دا چه ددے درے واړو کتابونو احاديث
دقولو حديثونو نه زيات صحيح دي۔ سره ددے چه په ددے درے
واړو کتابونو کي بعضو حديثو نه د بعضو حديثونو نه زيات صحيح
دي۔ نو داددے واړو کتابونه په اوله طبقه کي ايسنودل پکار دي۔

دويمه طبقه | هغه حديثو نه چه په ددے درے واړو مفتونو
(صحت او شهرت او قبولواي) کي دصحيحينو حديثو ته نه وي رسيدلي،
خو په ددے مفتونو کي صحيح ته نزديک وي۔ هغه د "جامع الترمذي"
او "سنن ابی داود" او "سنن نسائي" حديث دي۔ لکه چه ددے کتابونو
مصنفين په ثقه وای او حفظ او ضبط او دحديث په فنونو کي په مهارت
مشهور دي۔ او په ددے خپلو کتابونو کي دغه تساهل او تساهل

نہ دے کرے، بلکہ چہ خورہ کیدے شوہ دھر حدیث حال او علتے
 فنکارہ کیدے، دے شپن وکتا بونو تہ "صباح ستہ" وٹیلے کیری۔
 او ابن الاثیر چہ یہ "جامع الاصول" ابن واشپن وارہ کتابو راجہ
 کیری۔ او دغریب حدیث شرحہ او دشکلاتو او رجالو ضبطے کرے۔
 او د حدیث نور متعلقاتے ہم ذکر کیری "سنن ابن ماجہ" ہے
 یہ صحاح ستہ کن نہ دے شمارے۔ او "موطا" ہے شپن م شمارے
 نو د اے صحیح کار کرے، "والحق معہ"۔ شاہ ولی اللہ "مسند احمد"
 او "سنن ابن ماجہ" ہم یہ دویمہ طبقہ کن شمارلی دی۔

دویمہ طبقہ | ہذہ حدیثونہ چہ د بخاری او مسلم د زمانے نہ منعکینی
 عالمانو یا د دوئی د زمانے عالمانو یا یہ دوئی پے ور پے عالمانو پچلو
 کتابونو کن روایت کیری، او د صحت خیالے نہ ہے سائلے۔ او دغہ
 کتابونہ پہ مشہور تیا او قبولوالی کن اولے او دویمے طبقے تہ نہ وی
 رسید لی، اگر کہ دغہ کتابونو مصنفین پہ علم حدیث کن تہمیں (زیات
 مہارت والہ) او ثقہ کیدو او عدالت او پہ ضبط باندے موصوف وی
 د دوئی پہ کتابونو کن حدیث حسن او صحیح او ضعیف بلکہ دلسے
 حدیثونہ ہم موند لے کیری چہ یہ ہفے دو قع (دروغہ) تہمت لکیدے
 وی۔ او رجال (راویان) ہے بعضہ پہ عدالت سر موصوف وی،
 بعضہ مستور وی، او بعضہ مجہول۔ او دغہ حدیثونو پہ دیرہ

حصہ دفقاو عمل نہ وی۔ بلکہ نہ نہ یہ خلاف اجماع شوے وی۔ یہ
دعہ کتابوں کن پختہ ہم فرق مشہ۔ بعینہ بعض نہ زیات نوی دی۔

دردیہ طبعے کتابونہ | دھنہ کتابونہ نوی نہ دادی۔ مسند امام

شافعی، سنن ابن ماجہ، مسند دارمی، مسند ابی یحییٰ موصلی، مصنف
عبدالرزاق، مصنف ابی بکر بن ابی شیبہ، مسند عبد بن حمید، مسند ابی داؤد
طیالسی، سنن دارقطنی، صحیح ابن حبان، مستدرک حاکم، دیلمی کتابونہ،
دطحاوی کتابونہ اود طبرانی تصانیف۔

خاورہ طبعہ | دھنہ حدیثونہ چہ یہ تیرو شو زمانوں کن دھنہ

نوم نشان ہم نہ وؤ۔ اومتاخرینو (روستو محدثینو) روایت کری۔
داحدیثونہ ددو و حالو نہ خالی نہ وی۔ یاخو سلفو (تیرو شو محدثینو)
دالتونی وؤ، خود دے خہ اصل پہ لاں نو ورنے چہ روایت نے
کری یاے ورنہ خہ اصل موند۔ وؤ، خو خہ علت اواعتراض نے پکن
لیدے وؤ۔ او پہ دے وجہ نے روایت لکریے شوہ۔ پہ دوا و صورتونو
کن داحدیثونہ دے جوکہ نہ دی، چہ پدے سر یوہ عقیدہ یا یوہ عمل ثابت
کریشی۔ داسے قسم محدثینو دیرے ذکر کری دی۔ اود طریقو دل یا توانی
پہ وجہ چہ پہ دے قسم کتابونو کن وؤ، دھو کہ شو، اود توانو حکم
نے پرے اونگولو، اودیقین اوقطعیت دپارہ نے ددے حدیثونو نہ
دلیل اونولو، اودا و لے اودویے او دریے طبعے خلاف مذهب نے جوہ

کہو، یہ دانت قسم حدیثوں کو کن دیر زیات کتابونہ دیکھی شوی دی۔ دلتہ
ترے خہ کتابونہ شمارم۔

دخاوری طبع کتابونہ | دے طبع خہ کتابونہ دادی۔

کتاب الضعفاء د ابن حبان، د حاکم تصانیف، کتاب الکامل د ابن عساکر،
د ابن مردویه کتابونہ، کتاب الضعفاء د عقیلی، د خطیب تصنیفونہ، د ابن
شاهین تصنیفونہ، د ابن جریر تصنیف، د دیلمی فردوس، د ابو نعیم تصانیف
د جوزقانی تصنیفونہ، د ابن عساکر تصنیفونہ، د ابو التیمز او ابو نجار
تصنیفونہ،

تساہل او وضعہ (دروغ) پہ لاندیہ موضوعات کو کن زیادہ واقع شویہ
پہ مناقب (د چا تعریف کول) او مثالبو (د چا عیبونہ بیانول) او تفسیر او
شان نزول او تاریخ او دینی اسرائیلو حالات او د تیر و شو و پیغمبران
پہ قصو او د کربلا پہ واقعات او د خوراک خبالت او د خاوریو پہ
حالات کو کن او پہ طب (علاج) او رقی (دمول) او عزائم (د رخصت جسد)
او د دعا گانو او د قتلونو پہ ثواب کنی د اقسام احادیث راغلی دی۔ ابن
جویری پمچیل کتاب "موضوعات" کن پہ د اقسام حدیثونو اکثر اعتراض
کریدے، او کنویری نے ثابت کری دی۔ او دے پہ دروغو کیدو
نے د نیلونہ راوری دی۔ او کتاب "تزمیہ الشریعة" د دلتہ قسم
حدیثونو د رد د پارہ پورہ دے۔ او اکثر مجیبہ مجیبہ مسئلے لکھ

د پیغمبر علیہ السلام د مور او پلار صاحب د اسلام په باره کینی او د عبد الله بن عباسؓ نه د پښو د مسی روایتونه او دغه شان نور عجیبه عجیبه روایتونه په دے مخکین ذکر شوی کتابونو کین موندلے کینی۔ د علامه سیوطیؒ د تصنیفونو اور رسالو بنیاد هم په دغه کتابونو دے۔ بیا هم که خوک د دغه کتابونو د استفادے (فائده اغتیل) شوق لری۔ نو پکار دی چه دامام ذهبیؒ "میزان الاعتدال" او د حافظ ابن حجرؒ "لسان المیزان" دے د دے کتابونو در حالو (راویانو) حال معلومولو دپاره میخ نه وی۔ او د دے کتابونو د غریب حدیث د شرع او د مشکلاتو د توجیها تو او جوابونو دپاره ور له د شیخ محمد طاهر نجریؒ کتاب مجمع البحار کافی دے۔

(علامه عماد نافه از ص ۲۸۱ تالیف شاه عبدالعزیز دہلوی)

د حدیث د دروغ کیدو او در راوی د دروغ ش کیدو ونځ

پتوس ۱۔ شاه عبد العزیز محدث دهلویؒ یوولس ذکر کړی دی هغوئی وائی، پوهه شته چه د حدیث د دروغ کیدو او در راوی د دروغ ش کیدو علامتونه او ونځې څو څیزونه دی؟

جواب ۱۔ اول هغه چه د مشهور تاریخ نه خلاف او کړی۔

لکه داچه "عبد الله بن مسعودؓ د صفین په جند کین دا یی اووے، او حال داچه حضرت عبد الله بن مسعودؓ د حضرت عثمانؓ د خلافت

پہ وقت کتب وفات شوسے دے۔ داسے قسم دروغ او موضوعات
پہ لب شان غور و فکر سرہ معلومینہ۔

دویم داچہ راوی رافضی (شیعہ) وی، او دہمجا بہ کرامو بہ طعن
(اعتراض کول) کتب حدیث روایت کری۔ یا ناصبی (حضرت علی رض
مخالفین) وی، او د اہل بیتو بہ طعن کتب حدیث روایت کری۔
و علیٰ ہذا القیاس یعنی ہر مذہب والا دلیل مذہب خلاف روایت او کری۔
دریم داچہ داسے شے روایت کری۔ چہ پہ ہولو مصنفینو باندے
دھنے پیش نذل او پہ ہنے عمل کول فرض وی او بیا نے ہم صرف یو
کس روایت کری، نو دادے حدیث پہ دروغ کیدو باندے پختہ قرینہ
(دلیل) دے۔

خلوریم داچہ وقت او قرینہ نے پہ دروغ کیدو باندے دلالت کوی۔ کہ
دعیات بن میمون پہ بارہ کتب راجی، چہ یوکل دعیاسی خلیفہ مہدی مجلس
تہ لاری، خلیفہ دغہ وقت دکو ترو پہ الوزولو کتب مشغول وو۔ غیات
داروایت بیان کری "لا سبق الا فی خوف او نعل او حاف او جناح" پہ
اصل کتب "جناح" لفظ نہ وو، غیات دالفظ دخلیفہ دغو شمالو دپارہ
پکبن زیات کری۔

پنجم داچہ د عقل او شریعت د تقاضو مخالف وی۔ او د شریعت
قاعدے او اصول دھنے تکذیب کوی۔ یعنی دروغ نے گئی۔ لکہ دفعہ آخری

حدیثونہ شو۔ یاد دے پشان نور روایتونہ نکہ "لَا تَأْكُلُوا الْبَطِيخَ
حَتَّى تَذُبَّحُوا"۔

شپہم چہ پہ حدیث کبن دہہ داسے قیصے ذکر وی چہ د لید لو
سرہ تعلق لری، او حسی او واقعی وی۔ او کہ چرے داقیصہ رہنتیا
وے نو بیشمارہ خلقو پہ نقل کریوے، نکہ شوک داسے روایت اوکری
چہ دجے ورخ وہ خطیب پہ منہ ناست وو۔ خلقو مہ کری۔ اوخرن
ئے ترے اوویستہ۔ او حال داسے چہ ددے روایت کو کو نکہ صرف
یو کس وی بل شوک ئے روایت نکوی۔

اووم داچہ دلفظ ومعنی رکاکت (کنز و الے) ددے حدیث پہ
دروغ کید و دلالت کوی) نکہ داسے روایت اوکری۔ چہ د عربیت
(صرف او نحوہ وغیرہ) دقاعدو مطابق نہ سمین ی۔ یائے معنی داسے
وی، چہ صفہ د نبوت د شان او عظمت مناسب نہ وی۔

اتم پہ ویروکی گناہ دین سخت وعید (دھکی) یا پہ معمولی شان
عمل باندے دیر غتہ وعدہ شہو، نکہ "من علی رکبتین فله سبعون
الف دار و فی کل دار سبعون الف بیت و لی کل بیت سبعون الف
سریں و علی کل سریں سبعون الف جاریۃ" داسے قسم حدیثونہ کہ
د ثواب متعلق وی او کہ د عذاب، دروغ وی۔

نہم داچہ پہ معمولی عمل باندے د عمرے او حج ثواب پکبن ذکر وی۔

(نکہ دفضا ملو پہ کتا ہونو کین چہ وی)

لسم داچہ پہ خہ کار باندے دیغیرانو ثواب پکین ذکر وی (یعنی
 کہ چا دا کار اوکری نو دیغیر ہومرہ ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا
 داچہ داویاویو پیغیرانو ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا پکین ددایے
 مرتبہ ذکر وی چہ دیغیر ہومرہ نہ زیات یا ورسہ برابر وی۔
 یوولسم داچہ پچلہ ژبہ اقرار اوکری چہ مالہ خانہ حدیثونہ
 جوہر کردی۔ نکہ نوح بن ابی عصمتہ چہ دقرآن مجید دسورتونو
 پہ بارہ کینے لہ خانہ حدیثونہ جوہر کردی و، او بنہ نے
 مشہور اوخوارہ کردی و۔ لکہ خٹکہ چہ دتفسیر بیضاوی دھرسوت
 پہ اخیر کین ذکر دی۔ اوکلہ چہ د نوح بن ابی عصمتہ نہ ددغہ حدیثونو
 دسنہ تیوس او شوق، نو اقرار نے اوکری، چہ ددغہ حدیثونو پہ جوہر وی
 کینیم بنہ ارادہ وہ (یعنی ماہہ نیکہ ارادہ جوہر کردی) او وجہ نے داوہ
 چہ خلق پہ نورو علمونو کین اختہ و، او دقرآن نہ غافلہ و۔ ما
 ددوی دترغیب او قرآن کریم تہ درانزدے کولود پارہ دا حدیثونہ
 جوہر کردی۔ چہ دقرآن مجید علوم حاصل کردی۔ او پہ تلاوت کین نے
 مشغول شی، او حال دادے چہ ددغہ داغدر دگناہ نہ ہم زیات بد
 دے۔ لکہ چہ دقرآن مجید پہ فضیلت کین صحیح حدیثونہ موجود دی
 او دخلقو دترغیب دیارہ پورہ دی۔ ہدغہ شان دتاکو او تہوہ

او د چلم په باره کښې دیر حدیثونه دکامنه جوړ کړې شوی۔ او د الفاظو او معنور کاکت (کزوری) د ظاهر دے۔

(خلاصہ بحالہ نافعہ ص ۲۹ تا ص ۳۱)

یوولسم باب

د تخریج د مطلب او د هغه د کتابونو په بیان کښې

تپوس : د تخریج لفظ د درس و تدریس په دوران کښې په مخه استعمالین دی ، د دے مخ مطلب دے ؟

جواب : ۱۔ (۱) تخریج په لغت کښې د دوو متضاد څیزونو په یو ځای کېدو ته وائی۔ لکه قاموس (د لغت کتاب دے) واله وائی۔

”عامر قیه تخریج خصب و جذب“ یعنی هغه کال چه په هغه کښې (دو څیزونه) ارزانی او قحط سالی چه شی۔ ”و ارض مخترجه نبتها فی مکان

دون مکان“ یعنی هغه زمکه چه د هغه په یو طرف و اښه او گیا هوی۔

او په بل طرف کښې د نوي۔ ”خروج اللوح تخریجا“ ”کتب بعضا و

ترك بعضا“ یعنی د تختې په مخ حصه دے او ډیکل۔ او په نورو دے

په پښتو ده۔ ”والمخرج لونان من بياض و سواد“ او خروج نور او سپين

دواړو رنگونو ته وائی۔ (القاموس ج ۱ ص ۱۹۱، ۱۹۲)

(۲) تخریج د استنباط په معنی راغلی ، لکه په قاموس کښې دی۔

”الاستفراج والاستنباط“ یعنی استفراج او استخراج دستیاب
 پہ معنی ہم راخی۔ نو تفہیل ہم پہ دے معنی راخی، او د تجربے او دمشق
 پہ معنی ہم راخی، پہ قاموس کین دی۔ ”خرجه فی الادب فتخرج“ یعنی
 ہفہ تہے دادب مشق او کوی، نو ہفہ ادب ایزدہ کوی۔ او ”خریج“
 وٹیلے کینی دمنقول پہ معنی، او ہفہ چاتہ وائی چہ علم او ہنرے ایزدہ
 کوی وی۔ او دا ظاہر خبر دہ چہ علم او ہنر بغیر دمشق نہ نہ حاصل پیرا۔
 (۳) دتوجیہ (دمحطہ وجہ او علت بیانول) پہ معنی ہم راخی۔ لکہ وٹیلے کینی
 ”خرج المسئلة ای بین لها وجہا“ او دفقھاؤ یوے دے تہ اصحاب الفقہ
 وٹیلے کینی۔ ہم پہ دے وجہ مجتہدینو کوی مسئلے غیر مدلل (د دلیل د
 ذکر کولو بغیر) بیان کوی وی۔ دوئی دھنے وجہ او علتونہ یعنی دھنے نقلی
 او عقلی دلیلونہ بیانوی۔ او مخرج وتو او بنکارہ کید و تہ وائی، لکہ وٹیلے
 کینی ”هذا مخرجہ“ او د محدثینو دے قول ”هذا حدیث عرف مخرجہ“
 ای موضع خروجہ ”ہم دامطلب دلہ۔ او د حدیث عرف مخرجہ“ مطلب
 د حدیث سند او راویان دی۔ چہ دوئی پہ طریق سورہ دھنہ حدیث بنکارہ
 سورہ دے، لکہ وٹیلے کینی ”أخرجہ البخاری“ ہم پہ دے معنی کین
 استعمال پئی۔ یعنی امام بخاری دے حدیث مخرج ظاہر کوی، د حدیث
 د سند پہ ذکر کولو سورہ۔ نو معلومہ شوہ چہ مخرج د حدیث راویان او
 رجال دی، چہ د حدیث سند ورتہ ہم وٹیلے کینی۔ دکلام خلاصہ داشوہ،

چہ ”اخراج او تخريج“ د لحد ثينو په نيزد په يو معنى استعمالينى، يعنى
مخرج ذکر کول يعنى د حديث راويان -

د حديثو عالمانو تخريج په دريو معنوکين استعمال کړيدى -

- (۱) د کتاب په ذريعه خلقو ته حديث ښکاره کول، ابن الصلاح^۱ پخپل
کتاب ”علو حديث“ بکن وائى ” و قلماء بالحديث فى تصنيفه طريقان
احدهما التصنيف على الابواب وهو تخريج على احكام الفقه وغيرها ”^{۲۲۸}
دا بن الصلاح^۳ په دے قول بکن د ”تخريج“ نه د خلقو د پاره د فقهي احکام
يا که نور څه احکام پکښ وى د هغه په لحاظ سره روايت کول مراد دى -
- (۲) د کتاب احاديث راويستل او هغه کتاب ته د نسبت کول که علامه
مناوى^۴ پخپل کتاب ”تبع المقيت“ بکن وائى ” والتخريج اخراج المحدث
الاحاديث من بطون الاجزاء والمشيخات والكتب ونحوها وعزوها
إلى من رواها من اصحاب الكتب والدواوين (۲۳۸/۷)

- (۳) د حديث اصل مرجع او د کوم کتاب نه چې دا حديث اخيستے شو
هغه ته نسبت کول که علامه مناوى^۵ پخپل کتاب ”فيض القدير“ بکن
د علامه سيوطي^۶ د دے قول ”وبالفت فى تخريج التخرج“ لاند د يکي
”بمعنى اجتهدت فى تهذيب عزو الاحاديث إلى مخرجيها من أئمة الحديث
من الجوامع والسنن والمسانيد فلا اعزو إلى شئ منها إلا بعد التفتيش
من حاله وحال مخرجيه ولا اكتفى بعزوة إلى من ليس من اهله“ يعنى ما

داگو شمس کړیدے چه حدیثونه د حدیث هغه عالمانو ته نسبت کړم، چا
 چه د احادیثو نه جرحه کړیدي۔ خواه د اضعفین د جوامعو مصنفین وی او که
 دستنو او مسانیدو۔ او نسبت هله کووم کله چه د دغه مصنف او د
 حدیث دروی په باره کښ لټون او کړم۔ او کووم خلق چه د دے فن (حدیث)
 ماهر نه دی، هغوی ته نسبت نه کووم۔

د تخريج اصطلاحی مطلب | نن سبا چه د تخريج کوم اصطلاحی مفهوم
 په باره کښ بحث کېږي۔ هغه دا دے، چه حدیث په سند سه نقل کول۔
 بیا دے د ابنودل چه د احادیث په کوم کتاب کښ دے۔ او که ضرورت وی نو
 د حدیث مرتبه (چه ضعیف دے او که قوی) بیانول۔ د حدیث د ماخذ نه مراد
 هغه کتابونه دی چه حدیث په هغه کښ موندل شوی۔ لکه وائی "أخرجه البخاری
 فی صحیحه" یا "أخرجه الطبرانی فی معجمه" یا "أخرجه مالک فی موطاه"
 د حدیثو په باره کښ د هغایي د پاره کوم کتابونه چه بیکلي شوی۔ د صرف
 د حدیثو دجه کولو د پاره بیکلي شوی، د نورو علمونو د پاره نه دی۔ او هغه
 طور پکښ حدیث ذکر شوی وی۔ دا رنل کتابونه اصلی ماخذ نه دی۔

(اصول التخریج ودراسة الأسانید ص ۹۰ تألیف دکتور محمود طهان)

د احادیثو د تخريج د پاره بیکلي شوی مشهور کتابونه

پټوس :- د حدیثو د تخريج د پاره چه کوم کتابونه بیکلي شوی، کوم کوم دی ؟
 جواب :- د حدیثو عالمانو د حدیث د تخريج په حقله کښ کتابونه بیکلي

دی آپہ ہفتے کبھی چہ کوم مشہور دی ، ہندہ دلتہ ذکر کوڈم ۔

(۱) تخريج احاديث "المهذب" (پچہ دایو اسحاق شیرازی کتاب دے) محمد موسیٰ الخازمی
۵۸۳ھ یکے ۔

(۲) تخريج احاديث "المختصر الكبير" (از ابن حبيب) تالیف محمد بن احمد بن
عبد الہادی المقدسی (۵۷۴ھ)

(۳) نصب الراية في تخريج احاديث الہدایہ (از شیم مرغینانی) تالیف عبد اللہ
بن یوسف الزبیلی (۵۷۲ھ)

(۴) تخريج احاديث الکشاف (از زمخشری) تالیف حافظ زبیلی ۔

(۵) البدور المنیر فی تخريج الاحادیث والامار الواضحة فی الشرح الكبير (از رافعی)
تالیف عمر بن علی الملقن (۵۸۰ھ)

(۶) المفتی عن حل الاسفار فی الاسفار فی تخريج حافی الاحیاء من الآثار، تالیف
عبد الرحیم بن الحسین العراقی (۵۸۰ھ)

(۷) تخريج الاحاديث التي يثير اليها الترمذي في كل باب "وفي الباب" ۔
تالیف حافظ عراقی ۔

(۸) کشف النقاب عما يقوله الترمذي وفي الباب، تالیف مولانا الدكتور
حبیب اللہ مختار مدظلہ ۔

(۹) التلخيص الكبير في تخريج احاديث شرح الوجيز الكبير (الرافعی) تالیف
أحمد بن علی بن حجر المستقلانی (۵۸۵ھ)

(۱۰) الدراية في تخريج احاديث الهداية، تالیف ابن حجر۔

یہ دسے خبرہ خان پوہہ کول پکاری دی، چہ ”دراية“ دحافظ ابن حجرؒ حثہ مستقل تالیف او تصنیف نہ دے، بلکہ داد زیلعیؒ ”نصب الراية“ خلاصہ دہ۔ دومرہ فرق لری۔ چہ زیلعیؒ کوم حدیثوۃ دحنفی مذهب او دہدائے دمصنف پہ تائید کنی ذکر کری، حافظ ابن حجرؒ ہفہ صفا حذف کری او پر یبنی تے دی۔ او دشافعی مذهب دتائید دپارہ تے احادیث او آثار راوری دی۔ امام زیلعیؒ چہ د ”احادیث المصنوم“ پہ عنوان سورہ یعنی دجانب مقابل حدیث ذکر کری و، حافظ صاحب ہم ہفہ اصل کرخونی دی۔ فسامح اللہ عنہ۔

(۱۱) تحفة الراوی فی تخريج احادیث ایضاوی۔ تالیف عبدالعرف ابن علی المناوی (۱۰۴۱ھ)

(اصول التخریج والدراسة ص ۱۸ تا ۱۹)

دولسم باب

دراویانو د طبقو د مرتبو پہ بارہ کنی

تیپوس ۱۔ حافظ ابن حجرؒ چہ ”تقریب التہذیب“ کنی دراویانو دپارہ دضعف او قوت پہ اعتبار سرہ مرتبہ ذکر کریدی، ہفہ کوئے کوئے دی؟
جواب ۱۔ حافظ صاحب پہ دغہ کتاب کنی دراویانو دولس مرتبہ

ذکر کیدی ، او هذر دادی ۔

(۱) **اوله مرتبه** | د صحابه کرامو دده ، د اسماء انجبال پر کتابونو کین د

برکت د پاره ذکر شوی دی ۔ او د هغوئ د صحابیت تصریح شویده (په دوئی
دجره شخاعتیان نشته ، لکه چه "الصحابه کلهم عدول" اتفاق خبر ده (ترمذی))

(۲) **دویمه مرتبه** | د هغه راویان دی چه د اسم تفضیل یعنی د "افعل" په صیغه

سره د دوئی ملحه او تعریف شوی وی ۔ لکه "او ثق الناس" او یا "په
اظاظو کین صفت مکرر (خوخله) ذکر شوی وی ، لکه "ثقة ثقة" او
یا "صفت د معنی په اعتبار سره مکرر ذکر شوی وی ، لکه "ثقة حافظ"

(۳) **درېم مرتبه** | هغه راویان دی چه په ... تعریف کین د یو صفت ذکر

شوی وی ۔ لکه "ثقة" یا "متقن" یا "ثبت" یا "عدل"

(۴) **څلورمه مرتبه** | هغه راویان چه د دوی په مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی او په "صدوق" یا "د باس به" یا "لیس به باس" سره ورته

اشاره شوکا وی ۔

(۵) **پنځمه مرتبه** | هغه راویان چه د څلورمه مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی ، او په "صدوق شیئ الحفظ" یا "صدوق یوم" یا "له او هام" یا

"میطلی" یا "تغیر یا خبر" ورته اشاره شوکا وی ۔ او د دوئی سره

هغه راویان هم ملحق دی ۔ په چا چه د څه بدعت تحت تکید نه وی ۔

لکه شیعه کیدل یا قدری کیدل ، یا فاجی کیدل ، یا مرجیه او یا جمی کیدل ۔

(۶) شپس مرتبہ | هغه راویان دی چه نہ هئوئی نه دیں کم روایات شوی وی۔ خود اسے شہ خبر پکڑ نه وی چه دهه په وجه منو ئے حدیث پر پینوئ
فلی۔ اوس که متابع ئے موجود وی، نو په "مقبول" سره او که متابع
تے نه وی، نو په "لین الحدیث" سره ورته اشارہ کیری۔

۷. اووه مرتبہ | هغه راویان چه روایت خورتے دیں و خلقو کړے
وی۔ خو توثیق ئے نه وی شوے (یعنی چاورته ثقہ نوی ویلے) دوئی ته د
"ستور" او "مجهول الحال" په لفظ اشارہ کیری۔

(۸) اکمه مرتبہ | هغه راویان چه د چا معتبر سړی نه ئے توثیق نه وی
ذکر شوے۔ (چا معتبر محدث ورته ثقہ نوی ویلے) خود ضعیف اطلاق
پر ې شوے وی (یعنی چاورته ضعیف ویلے وی) اگر که د ضعیف کیدو
وجه ئے بهر (پته) وی۔ دوئی ته د ضعیف په لفظ سره اشارہ کیری۔

(۹) نهمه مرتبہ | هغه راویان چه دیو کس نه زیات ترے نه چارواک
کړے وی او نه ئے چا توثیق کړے وی۔ دوئی ته د "مجهول" په لفظ
سره اشارہ کیری۔

(۱۰) لسمه مرتبہ | هغه راویان چه چائے توثیق هم نوی کړے۔ او د
د شہ عیب په وجه سره ورته ضعیف ویلے شوے وی۔ دوئی ته د
"متروک" یا "متروک الحدیث" یا "واهی الحدیث" یا "ساقط" په لفظ
سره اشارہ کیری۔

(۱۱) یوولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ پہ ہغوی دروغو وٹیلو
تہمت ۔ تکیڈے وی۔

(۱۲) دولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ دہغوی پہ بارہ کن د "کذب"
او "وضع" لفظ استعمال شوے وی۔ یعنی پہ دروغو وٹیلو اولہا
د حدیث پہ جوہو مشہور وی۔

فائدہ ۱۔ در راویانو د مرتبو د بیان پہ ضمن کن د تعدیل اوچرے
الفاظ ہم معلوم شول، مکہ "ثقة ثقة" د "ثقة" نہ زیات قوی دے۔
او "ثقة حافظ" د "ثقة" سرہ پہ مرتبہ کن برام دے۔ او د "صلوق"
او "لا بأس بہ" او یا "یسی بہ یاس" د "ثقة" د مرتبہ نہ کم دے۔ او دا
ہم معلومہ شوہ، چہ "کذب" او "وضع" الفاظ د "ثقة" یا "کذب" نہ
زیات سخت دی۔ او د "راوی الحدیث" لفظ د "مجهول" د لفظ نہ زیات
سخت دے۔ او د "ضعیف" لفظ د "متون" او "مجهول الحال" د
لفظ نہ زیات سخت دے۔ (تقریب التہذیب طبع مجتہبی ص ۲۱۲)

تیسرے ۱۔ در راویانو طبقات خودی ؟
جواب ۱۔ طبقات پہ دولس قسم دی، او تفصیل دے۔
(۱) اولہ طبقہ | دصایہ کرامی طبقہ د ۵۔ سر د دے چہ دروغ

پہ مرتبو کن دیو بل نہ فرق دے۔

(۲) دویمہ طبقہ | کبار تابعین مکہ سعید بن المسیب وغیرہ۔

(۳) دریکہ طبقہ | تابعینو میں سے طبقہ لکھ ابن سیرینؒ اور
حسن بصریؒ وغیرہ۔

(۴) ثلوثہ طبقہ | داد دریکہ طبقہ سے میلاد دی۔ اکثر روایات
سے دیکارو تابعینو نہ وی۔ لکھ زہریؒ اور قتادہؒ وغیرہ۔

(۵) پنجمہ طبقہ | صفار تابعین چہ یو یادوہ صحابہ سے لیدنی
وی۔ اور دیعضو پکنی د صحابہ کرامو نہ سماع ثابتہ نہ وی۔ لکھ
اعمشؒ وغیرہ۔

(۶) شپنمہ طبقہ | دپنٹے طبقہ سے معاصروں (زمانہ سے یوہ وی) خو
ملاقات سے یو صحابی سے ہم ثابت نہ وی۔ لکھ ابن جریجؒ وغیرہ۔

(۷) اوومہ طبقہ | کبار اتباع تابعین لکھ امام مالکؒ اور سفیان ثوریؒ وغیرہ
(۸) ائمہ طبقہ | دتبع تابعینو میں سے طبقہ، لکھ ابن عیینہؒ اور
ابن علیہؒ وغیرہ۔

(۹) نہمہ طبقہ | صفار تبع تابعین لکھ یزید بن ہارونؒ اور امام شافعیؒ
اور ابو داؤد طیالسیؒ اور عبد الرزاقؒ وغیرہ۔

(۱۰) لسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کو لوہہ طبقہ چہ د
تابعینو سے سے ملاقات نوی شوے۔ لکھ امام احمد بن حنبلؒ وغیرہ۔

(۱۱) یوولسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کوئی میں سے طبقہ لکھ
معد بن عی دہلیؒ اور امام بخاریؒ وغیرہ۔

(۱۲) دولسمه مرتبه | د تبع تابعینو نه روایت کوونکی وړوکه

طبقه، لکه امام ترمذی وغیره. (تقریب التهذیب بزيادة لمیسرة ص ۳)

تپوس ۱- د مرتبو او طبقاتو په منځکې فرق څه ده؟

جواب ۱- مرتبه د جرح او تعدیل او د ضعف او قوت په اعتبار

سره وی، او طبقه د خپل القرون په اعتبار سره وی، چه کوم راوی د

صحابه کرامو سره متعلق ده. او کوم یو د تابعینو سره، او کوم یو د

تبع تابعینو سره. که د ورته طبقه نه وی او که د منځو څه نه او که د لوړو

نه. او یا په تبع تابعینو د شاگردانو سره تعلق ده.

خاتمه

د محدث او د حدیث شریف د طالب د آدابو په بیان کین

د محدث آداب | مستحب د ادبی - چه د محدث عمر تر څلویښتو

کالو رسیده وی. ځکه چه په دغه عمر کین ید فی او روحانی ټول قوتونه

جذب شوی وی. او عقل پوښ شوی وی. پیغمبر علیه السلام هم چه

د څلویښتو کالو شوق نبوت ورته میلاؤ شو. خو ابن الصلاح په

”علوم الحدیث ص ۲۲“ کین وائی، چه د څلویښتو کالو د عمر شرط د هغه

چا د پاره ده، چه د حدیث په علم کین څه ښه تجربه نوی. او همیچر

خبره داده، چه هر کله د حدیث د بیانولو قوت پکین پیدا شی. او د

خلق ورتہ حاجت وی، نوکہ خُوان وی بیا ہم ورلہ پکار دی، چہ بیان
کری۔ مگرہ امام مالک خُوان وُو، او د حدیث بیاتول نے شروع کری وُو۔
امام شافعی ہم پہ خوانے مکن د شرعی علوم و خوردول شروع کری وُو۔
محدث لر دتولو نہ ممکن کوم شے چہ لازم او ضروری دے۔ ہنہ
اخلاص صفائیت او تقویٰ دہ۔

(۲) اکہ چہ دوبرہ یو ہاوالی تہ اوری، چہ حافظہ نے کار نہ ورکوی۔
او د حدیث د متنونو اختلاط (گڈ و پکڈل) او د سندونو دگڈ وڈ
کیدلو خطرہ پیدا شی۔ نو پکار دی چہ د تدریسی نہ لاس اوچت کری
او دا خبرہ ہم دعتت او دمزاج او طبیعت سرہ تعلق لری۔ نگلہ چہ دیر
خلق دایے وی چہ ترسلو کالو اوری، او بیائے ہم قول قوتو نہ پر
خائے وی۔ اوزائل شوی نوی۔

(۳) دایم مستحب دی، چہ کہ خوف ترے دعی یاد علم پر لحاظ سرہ
اوچت وی، او یا وریرہ یو شان وی، دہنہ پر حکم و حدیث نہ بیانوی۔
(۴) دغہ شان پر دایے بنارکبن چہ پر ہنے کبن ددہ نہ غت محدث
وی، او خلقو تہ حدیث میانوی، ہلتہ دہم حدیث نہ بیا نوی۔

(۵) کہ چرے ددہ نہ غت محدث ناست وی، اولہ دہ نہ د حدیث پختہ
اوشی، نو پکار دی۔ چہ دغہ مشراونوی محدث تہ اشارہ اوکری، چہ لہ
ہنوی نہ نے او پوسٹی۔

(۷) حوڪ د بے اخلاصی پہ وجهہ سرہ د حدیثونہ محرومہ كول نہ دی پکار،
کیدیشی چہ اللہ تعالیٰ د ہفہ نیت سمہ کری۔

(۸) پکار دی، چہ خلقوۃ د حدیث پہ رسولو او تعلیم ورکولو کنبہ
جرصناک وی۔

(۹) پکار دی، چہ د حدیث د بیانولود پارہ د امام مالکؒ طریقہ اختیار
کری، ہلہ چہ بہ د حدیثو بیانولو تہ کیناستو، نو اول بہ ئے اودس نوکری،
بیابہ د درس پہ خاکے کیناستو ہزیرہ بہ ئے گومئہ کرہ، خوشبوئی بہ ئے
اوکولہ او پہ وقار او ہیبت سرہ بہ داسے کیناستو، لکہ چہ پیغمبر علیہ السلام
پہ پخیلہ پہ مجلس کنبہ موجود وی، بہ ولایہ بہ ئے حدیث نہ بیانول، او چلتی
بہ ئے ہم نہ کولہ، او کہ چاہہ د حدیث پہ مجلس کنبہ آواز زیات او چت
کری نو ہفہ بہ ئے منع کولو۔

(۱۰) پکار دی چہ ہر طرف شاکی دانو او اوریدونکی تہ منہ کری۔ او
(لکہ خونین دن مانے د طالبانو پہ شان) حدیث د زر زر نہ وائی۔ بلکہ رو
رو د بے لولی، د پارہ د دے چہ ہر حوڪ د حدیثی پہ الفاظو پوہدہ
شیء او معنی ئے معلومہ کری۔

(۱۱) داہم مستحب دی، چہ د حدیثو د درس شروع د دل سے لوستوکی
پہ لوستوسوہ اوکری، چہ آواز ئے خوبزوی اوکھ چہ لوستونکے
عبارت پورو کری، نو محدث د اول بسم اللہ او وائی، بیابہ د اللہ تعالیٰ

جداوشا آووائی، او بیا د پد پیغیر علیه اسلام او نورو پیغیرانو درو د
شریف اووائی

(۱۱) د اہم مستحب دی، چه کله خپل استاذ ذکر کړی نو پکار دی، چه
دهغه تعریف او کړی. د سلفوهم د ا طریقہ وه، (مؤمن پشانے نه چه
نسی منته د سبق نه مخکین اولس منته د سبق نه روستو د استاذ
غیبت او کړی)

(۱۲) ټولو طالبانو ته د آواز در سولو د پاره پکار دی، چه په یو دنه
او اوچت ځای ته که کرسی باندے کیږی. او که داسے نشی کیدے نو
په ولارے د حدیث بیان کړی (او یا د لود د اسپیکر استعمال کړی)

د حدیث د طالب علم آداب

(۱) طالب علم له پکار دی، چه د هر څه نه مخکین په عاجز ځی سره الله تعالی ته
مخ کړی. او د سبق د پاره د توفیق او اسانۍ سوال او کړی، پکار
دی چه بڼه خاښته اخلاق ځی وی. او د هر مقدار هم دومره پوره
ده چه یادولے ځی شی.

(۲) پکار دی، چه د فرصت وخت غیبت او کتبی، د ټولو نه اول و
د حدیث علم زده کړی. (داسے نه که مؤمن د زمانے د خلقو پشان چه په
غوبرونو کوټی شی او په مترکی روڼد شی او یو ځل چرته لوهغه هم په شل

دیرش صنفو باندے پہ پنٹلس منہ کین تیرشی۔

(۳) پکار دی چه دخیل بنار داهتقد عالم نہ چه سندے عالی وی
او پہ پرہیزکاری او تقویٰ کین دتو لو نہ زیات وی۔ اول یدھنہ
نہ حدیث واوری۔ اوکلہ چه دخیل بنار د محدثین نہ اوزکاری۔ نو
حدیث داوریدلو دپارہ ید بل خائے نہ سفر اوکری اولہ یدشی۔ د
حدیث دامامانو ہم داطریقہ دہ۔

(۴) دسفر تکلیفونہ او عیش و عشرت ید حدیث پہ حاصلو کین رکوت
نہ ہکر حوی۔

(۵) دھر قسمہ حدیث چه واوری، او یادے کری۔ کہ د عمل سر تعلق
نری نو عمل د پرے اوکری محکمہ چه د عمل د علم زکاۃ دے۔

(۶) پکار دی چه دقوم استاذ نہ حدیث ووری، دھنہ تعظیم او احترام
کوی، محکمہ چه داد علم احترام او عزت دے۔ د استاذ سر د خیرے
نہ او بدوی۔ محکمہ چه دھنہ پہ دے باندے خفہ کینری۔ دین خلہ دایے
اوشی چه د استاذ خفکان د علم نہ د محرومید و سبب چورشی۔

(۷) پکار دی چه دخیلو کارونی پہ بارو کین د استاذ نہ مشورو اخلی۔
او کہ فائدہ ورتہ وری، نو نوریتہ ید ہم دھنہ مشورو وری۔

(۸) داخیال ید نکوی، چه داخو خانا نہ د عمر پہ لحاظ سر یاد مرئیے او
یا د نسب پہ لحاظ سر لاندے دے، او دایے دھیا او نکبہ ہوجہ

سره ددغه استاد نه د حدیث اوریدل پس پندی د اړیکوۍ - پکار دی چه
د استاد سختی او غصه پر داشت کړی -

(۹) پکار دی چه په کومو احادیثو داسلام بنیاد دے، او ضروری دی،
هغه د اول واورې، او د غیر ضروری راویانو د کثرت په وجه د
هسته نه ضائع کړی -

(۱۰) هر جز یا کتاب چه اوړی، پکار دی، چه پوره دے واورې - بغیر
خه ضرورت نه خه اوریدل او خه پرېښودل نه دی پکار (که موږو
چه د موطا او سنن نسائی او ابن ماجه نه صرف مخکه کوو)

(۱۱) د حدیث صرف اوریدل کافی دی، بلکه د خپلو اوریدلو مشو
حدیثونو ضعف او صحت او معنی او فقه د ښه او پیژنی، او خان
په پوره پوهه کړی - تر دے چه اعراب او لغت او ددغه حدیثونو
اسماء الرجال نه د هم خان ښه واقف کړی -

(۱۲) د علم د حاصلولو په دوران کېږ د په دے طریقہ عمل او کړی -

① اول د صحیح بخاری او صحیح مسلم واورې -

② بیا د سنن ابی داؤد، سنن ترمذی، سنن نسائی او سنن ابن ماجه -

③ بیا د سنن کبری للبیہقی او شرح معانی الآثار للطحاوی -

④ بیا د مسانید، لکه مسند احمد بن حنبل وغیره -

⑤ پکار دی چه د تاریخ د پاره، تاریخ البکیر للبخاری، او تاریخ

ابی خیمه په مطالعه کینی اوساتی -

⑤ اود "جرح او تعدیل" د پاره "کتاب الجرح والتعدیل" لابن ابی حاتم کوی -

⑥ اود مشکل نومونو د پېش ندلو د پاره د ابن ماکولا کتاب

د خان سره ساتی -

⑦ د غریب الحدیث د حل د پاره د محدث کجراتی "مجمع البحار" او

د ابن اثیر "نهاية" کافی ده -

⑧ حدیث د دخیل وس مطابق کم کم وائی - چه په مطلب

رسیدل ښه آسان وی -

(ملخص از "الملاصدة فی اصول الحدیث" تالیف

حسین بن عبداللہ الطیفي از سنه ۱۴۰۳ تا ۱۴۰۴)

الحمد لله چه نن ذکرل په ورځ دمازنگر په څلور بجې دجمادی الثانی په دویم
تاریخ ۱۳۱۵هـ او دنومبر په اووم تاریخ ۱۹۹۴ء ددے کتاب دترجے
نه فارغ شوم - فله الحمد اولا و آخراً و باطنا و صلی علی خیر
خلقه محمد وآله و صحبه اجمعین و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین
آمین یا رب العالمین -

وکتبه

ابویوسف محمدولی درویش غفرله
الأستاذ بجامعة العلوم الإسلامية
علامه بنوری تاؤن کراتشہ

۲ - ۶ - ۱۳۱۵هـ

۷ - ۱۱ - ۱۹۹۴ء

او دتقر ثانی نه داتوار په ورځ د شوال په اولسم تاریخ ۱۳۱۵هـ
بمطابق ۱۹ مارچ ۱۹۹۵ء اوزکار شوم - فله الحمد اولاً و آخراً و باطناً
و باطناً و صلی الله تعالی علی سید الانبیاء والمرسلین وآله و صحبه اجمعین
و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین - وکتبه

ابویوسف محمدولی درویش غفرله

۱۴ / ۱۰ / ۱۳۱۵ھ

۱۹ / ۳ / ۱۹۹۵ء

فهرس مراجع

مصنف	نام کتاب
شیخ عبد الحق محدث دہلوی	① مقدمہ شرح سفر السعادة
شاہ عبد العزیز محدث دہلوی	② عجالة نافعہ
" " "	③ بستان المحدثین
علامہ طیبی شارح مشکاة	④ الخلاصة فی اصول الحديث
علامہ ابن حجر عسقلانی	⑤ شرح غبۃ الفکر
" " "	⑥ تقریب التہذیب
علامہ علی قاری الہروی	⑦ شرح شرح النخبة
دکتر محمود الطحات	⑧ تیسیر المصطلح
" " "	⑨ اصول التقریم والدراسة
علامہ ظفر احمد عثمانی	⑩ قواعد فی علوم الحديث
علامہ شبیر احمد عثمانی	⑪ مقدمہ فتح الملہم
عبد الکریم مراد وعبد المحسن العباد	⑫ من اطیب المنہ فی علم المصطلح
امام جلال الدین سیوطی	⑬ تدریب الراوی
المحدث البینوری	⑭ معارف السنن
عمر بن محمد بن فتوح الدمشقی	⑮ المنظومة البیقونية
علامہ ابن الصلاح	⑯ علوم الحديث

آسان اصولِ حدیث

”اسعی الحشیث“ اصول حدیث کے موضوع پر حضرت مولانا
عمر انور بدخشاہی صاحب زید مجدہم کی مختصر و جامع فارسی تالیف
ہے جس کی افادیت کے پیش نظر مولانا مفتی محمد ولی درویش
نے پشتو زبان میں ”الحید الامیث“ کے نام سے اس کا ترجمہ فرمایا
تھا، جسے اردو قالب میں ڈھالنے کی ایک کوشش کی گئی ہے۔

اردو ترجمہ

محمد عمران ولی

جامعۃ العلوم الاسلامیہ
غلامہ بلوری شاؤن سکراچی

اسلامی کتب خانہ

غلامہ بلوری شاؤن سکراچی 021-4927159